

ปาฐกถาชุด “ สิริินธร ” ครั้งที่ ๑๓

เรื่อง

เครื่องยา

และ

เรื่องสมุนไพรที่น่ารู้

โดย

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.วิเชียร จีรวงส์

ปาฐกถาชุด “สิรินธร”

ครั้งที่ ๑๓

เรื่อง

เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้

โดย

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.วิเชียร จีรวงศ์

คำนำ

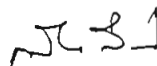
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดาฯ ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา และวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมถึงการจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกถุ์ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่างๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเอง ทรงพระกรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๐ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร จีรวงส์ มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๑๓ เรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้” ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้” ดังกล่าว เป็นปาฐกถา
ที่เพียบพร้อมด้วยสาระ กอปรทั้งผู้แสดงปาฐกถาก็เป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ
อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งในหัวข้อที่แสดงปาฐกถา เพราะได้ทำการศึกษาและ
สร้างผลงานในด้านนี้มาตลอดเวลาหลายสิบปี นอกจากนั้นปาฐกถาเรื่องนี้ยังเป็น
ปาฐกถาที่งามพร้อมทุกแง่มุม หากจะได้จัดพิมพ์ปาฐกถาดังกล่าวขึ้นเผยแพร่
ก็เห็นจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ที่ได้รับไว้ศึกษาโดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จึงได้กราบเรียนขออนุญาตจากศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร จีรวงส์ ผู้เป็นเจ้าของ
ปาฐกถา เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณ
อย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง “เครื่องยาและเรื่อง
สมุนไพรที่น่ารู้” จะมีประโยชน์อันอเนกวิทย์แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันท์
อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันทน์
ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๑๓
เรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้”
โดย ศาสตราจารย์ ดร. วิเชียร จีรวงส์
วันจันทร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ เวลา ๑๕.๐๐ น.
ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เฉลิมพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาท ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันการศึกษาที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภมณีนัดพรองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติประเดิมทุนสำหรับเงินทุนก้อนนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคสมทบ และดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐ รวมทั้งสิ้น ๑๔,๑๐๐,๘๘๐.๐๘ บาท (สิบสี่ล้านหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นแปดร้อยแปดสิบบาทแปดสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาชุด

สิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในใต้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่างๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยที่ได้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิท่านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธรไปแล้วโดยลำดับ รวม ๑๒ ครั้ง

ในวันนี้ นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๑๓ ในปาฐกถาชุดสิรินธร โดยคณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร จีรวงส์ มาบรรยายหน้าพระที่นั่งเรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้” อันเป็นหัวข้อที่ปาฐกมีความสนใจและรอบรู้จนมีเกียรติคุณเป็นที่ยกย่องในวงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิด้านเภสัชศาสตร์ จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิทยาความรู้ที่จะเกิดมีขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักอำนวยวิทยาความรู้แก่วงวิชาการและผู้สนใจในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในใต้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพ้นก็คือ การที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินธรนี้ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราชนิพนธ์กิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยเยี่ยงนี้ ย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้ที่ได้เข้าชมพระบารมีอยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชานุญาตเบิกศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร จีรวงส์ แสดงปาฐกถา เรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๑๓

เรื่อง

เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่นำรัฐ

โดย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.วิเชียร จีรวงส์

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.วิเชียร จีรวงส์ ราชบัณฑิต ฐีสัก
สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ที่ได้ฝ่าละอองพระบาท ทรงพระเมตตา เสด็จ
พระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาชุด “สิรินธร” ณ สถาบันอันทรงเกียรติแห่งนี้

ปาฐกถาครั้งนี้เป็นลำดับที่ ๑๓ ในหัวข้อเรื่อง “เครื่องยาและเรื่องสมุนไพร
ที่นำรัฐ” ข้าพระพุทธเจ้าได้อาศัยความรู้ การฝึกปรือ การมุ่งศึกษา เพื่อให้เข้าใจในลีลา
ของการใช้ยา ตลอดจนการสอบถาม หาความรู้อันมีค่ายิ่ง จากบูรพาจารย์ จากตำรา
ที่มีผู้รจนาไว้ จากนักวิชาการทั้งในอดีตและปัจจุบัน จากทั้งชาวไทย และชาวเทศ
ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรำลึกถึงพระคุณของท่านเหล่านั้น

อนึ่ง หากจะมีข้อบกพร่องผิดพลาดโดยสำคัญผิด อันบังเกิดขึ้นโดยมิได้
เจตนา พระอาญามีพันเกล้าพันกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอน้อมรับไว้แต่เพียง
ผู้เดียว

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตใช้ภาษาสามัญในการบรรยาย
ในครั้งนี้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

สวัสดิ์ศรีรับท่านผู้ฟังทุกท่านที่มาเป็นเกียรติ ณ ที่นี้ กระผมมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มาแสดงปาฐกถาเรื่อง “**เครื่องยาและเรื่องสมุนไพรที่น่ารู้**” เรื่องของสมุนไพรนั้นมีมากและลึกซึ้ง แต่เนื่องด้วยมีเวลาจำกัด กระผมใคร่ขอเสนอเป็นภาพฉายด้วยวิทยาการสมัยใหม่ประกอบการบรรยาย อุปสรรคในการศึกษาวิชาสมุนไพรมีอยู่มาก เช่น ไม่มีพิพิธภัณฑ์ยาสมุนไพรในอดีตสรรพวิชาการชั้นสูง เช่น วรรณกรรมโหราศาสตร์ ตำรายา เป็นเรื่องปกปิดต่อประชาชนทั่วไป เป็นพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จารึกสรรพวิทยาการเหล่านี้ ไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จารึกตำรายาทั้งแผนนวดและแผนปลิงไว้ที่วัดราชโอรสาราม ซึ่งนับเป็นการเผยแพร่ความรู้แก่สามัญชนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน แม้กระนั้น เมื่อมีการจัดพิมพ์ศิลาจารึกขึ้นเป็นครั้งแรก ตำรายาก็มิได้จัดพิมพ์ขึ้นเหมือนวิชาอื่น เนื่องด้วยมีผู้เห็นว่าสมควรเผยแพร่ เพราะเป็นดาบสองคม อาจจะเป็นอันตรายเพราะใช้ผิด เมื่อมีวิชาการสมัยใหม่ทางการแพทย์เพิ่มเข้ามา โดยมีฝรั่งเข้ามาทำการผ่าตัดและใช้ยาฝรั่ง จึงมีผู้ที่มีอำนาจในราชการกลาง ท่านเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้วมา คิดว่ายาสุนทรไทรไทย ไม่มีประโยชน์ เป็นยาที่เสีย พยายามจะเลิกใช้ทีเดียว แต่เป็นเรื่องโชคดีที่ยังมีผู้สำนึกคิด ว่า ถ้ายาสุนทรไทรนี้ไม่ดีแล้ว บรรพบุรุษของเราจะอยู่มาได้อย่างไร โดยไม่มียาฝรั่ง จึงได้มุ่งศึกษาเพื่อพิสูจน์ให้รู้ว่ายาสุนทรไทรมีสรรพคุณแต่จริงหรือไม่ อย่างไร วันหนึ่ง เมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว กระผมได้พบแพทย์พื้นบ้านที่อำเภอปรามบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผู้ที่ได้พาเข้าไปหาสมุนไพรพบต้นยุงปัตแม่ม่าย (*Vernonia juncea* Hook.f., วงศ์ Compositae) ต้นไม้ชนิดนี้มีใบน้อย ดอกเล็กๆ กับยุงปัตหรือไม้กวาด เขาแจ้งว่าเป็นยาแก้ไข้จับสัน มีเคล็ดในการเก็บยา ต้องทำ “พิธีปราบ” คือ ต้องกลั่นใจ กระตือปบริเวณที่ดินนั้น ๓ ที อธิษฐานขอไปทำยา แล้วจึงถอนต้นยาเหล่านั้น จากนั้นต้องรีบเอาไปต้มเป็นยาทันที เมื่อลองชิมดู มีรสขม น่าจะเป็นยาแก้ไข้ได้ แต่เมื่อถอนเอามาเก็บไว้เป็นเวลากว่า ๑ เดือน ลองชิมดูใหม่ ไม่มีรสขมเลย จึงเข้าใจว่า “พิธีปราบ” นั่นคืออะไร เป็นอุบายขลัง ให้ใช้สมุนไพรสดในทันทีที่เก็บ จึงจะทรงสรรพคุณ

ในปาฐกถานี้ กระผมจะขอบรรยายในหัวข้อใหญ่ ๓ หัวข้อ ได้แก่ เรื่อง สมุนไพรไทย-ภูมิปัญญาไทย เรื่องเครื่องยาไทยที่นำรู้ และ เรื่องสมุนไพรไทยนำรู้ โดยในเบื้องต้นนี้จักได้ให้ความหมายของ “เครื่องยา” และ “สมุนไพร” ก่อน พอเป็นสังเขป ดังนี้

เครื่องยาคืออะไร ?

“**เครื่องยา**” หมายถึง ของที่นำมาใช้ประกอบเป็นยา ได้จากธรรมชาติ โดยอาจได้จากพืช สัตว์ จุลชีพ หรือแร่ธาตุ ตัวอย่างเช่น ยาแก้หัดดวง หรือ “ยาหาราก” หรือ “ยาเบญจโลกวิเชียร” มีสรรพคุณกระหุงพิษหรือถอนพิษต่างๆ แก่ไข้ต้นมือ เป็นยาที่ใช้เครื่องยาที่ได้จากรากไม้ ๕ ชนิด ได้แก่ รากมะเดื่อชุมพร (*Ficus racemosa* Linn., วงศ์ Moraceae) รากชิงช้า (*Capparis micracantha* DC., วงศ์ Capparidaceae) รากท้ายายม่อม (*Clerodendron siphonanthus* R.Br., วงศ์ Verbenaceae) รากย่านาง (*Tiliacora triandra* Diels, วงศ์ Menispermaceae) และ รากคนทา (*Harrisonia perforata* Merr., วงศ์ Simaroubaceae) เป็นยาที่ใช้ แก่ไข้ ส่วน “**สมุนไพร**” หมายถึง ผลิตผลธรรมชาติ ที่ได้จาก พืช สัตว์ จุลชีพ หรือแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือผสมกันตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ

สมุนไพรอาจจะได้ ทั้งจากพืช สัตว์ จุลชีพ และ แร่ธาตุ พืชเป็นแหล่งใหญ่ และแหล่งสำคัญของสมุนไพร ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง “ต้นจามจรี (*Albizia lebbek* Benth., วงศ์ Leguminosae)” ซึ่งเป็นไม้พื้นเมืองของไทย ต้นจามจรีเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ดอกสีขาว เกสรสีขาวปลายเขียว แล้วค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีเหลืองและสีเหลืองแก่เมื่อจะโรย จามจรีมีชื่ออื่นเรียกได้หลายชื่อ เช่น พฤกษ์ ชิก กะชิก กาแซ ก้านฮั่ง ตืด พญากระบุง มะขามโคก กรีด ถ่อนนา เปลือกต้นมีสรรพคุณเป็นยาฝาดสมาน แก่ท้องร่วง เมล็ดเป็นยาแก้กลากเกลื้อน ไข่แก่เยื่อคอกอักเสบ เป็นยาเย็นใช้ดับพิษหลายสิบปีก่อน มีผู้ส่งต้นไม้นชนิดหนึ่งเข้ามาจากทวีปอเมริกาใต้ เอมามาปลูกในที่ที่ปัจจุบันเป็นบริเวณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อใช้เลี้ยงครั้ง พืชชนิดหลังนี้เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เช่นกัน มีดอกคล้ายจามจรีมาก แต่มีสีแดง จึงเรียกกันว่า “จามจรีแดง

(*Samanea saman* Merr., วงศ์ Leguminosae)” ซึ่งเมื่อผ่านไป ๕๐-๖๐ ปี คำว่า “แดง” นั้นหายไป ก็ทำให้เกิดเรื่องยุ่งยาก คือชื่อไปซ้ำกันกับต้นจามจุรีที่ดอกสีขาว “จามจุรีแดง” ที่นำมาเข้ามาใหม่นี้เรียกกันว่า “ต้นก้ามปู” บ้าง ฝรั่งเศสเรียก “Rain Tree” เหตุที่เรียกว่า “Rain Tree” นั้น เพราะว่าเวลาดอกบาน จะสลัดน้ำกระเซ็นลงมาเป็นฝอยเล็กๆ คล้ายฝนตกหิมๆ

เครื่องยาสมุนไพรมันที่ได้จากสัตว์นั้น ก็มีอยู่มากชนิด ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง “ชะมดเชียง (*Moschus moschiferus* L., วงศ์ Moschidae)” ชะมดเชียงเป็นของที่ได้จากสัตว์ชนิดหนึ่ง ที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Moschus moschiferus* L. ในวงศ์ Moschidae ซึ่งเป็นสัตว์ที่อยู่ในที่หนาว สูง (ในความหมายหนึ่ง คำ “เชียง” แปลว่า “ที่สูง”) ชะมดเชียงเป็นสัตว์ที่ไม่มีเขา มีเขี้ยวเป็นอาวุธแทนเขาแบบเดียวกับตัวกระเจงกามราชัน เล่มเขียนไว้ว่า “ชะมดเชียง” ได้จาก “อัณฑะ (testes)” ซึ่งไม่ใช่ แต่จริง ๆ แล้ว “ชะมดเชียง” ได้จาก “ต่อมกลิ่น” ที่อยู่ระหว่างสะดือกับอวัยวะเพศผู้ แต่เดิม “ต่อมกลิ่น” นี้ จะตัดมาจากตัวสัตว์ (ตัวชะมดเชียง) ตัวผู้ ซึ่งเป็นการทำลายสัตว์ แต่ในปัจจุบันมิได้ทำเช่นนั้นแล้ว แต่จะทำให้สัตว์นั้นสลบ แล้วจึงควักเอาของหอมออกมาจากต่อมกลิ่น แทนที่จะฆ่าสัตว์ แล้วตัดเอาต่อมกลิ่นทั้งอันออกมา มีเครื่องยาอีกอย่างหนึ่ง คือ “ชะมดขีด” ซึ่งได้จากสัตว์ที่คล้ายอีเห็น ทั้งตัวผู้และตัวเมีย โดยเฉพาะชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Viverricula malaccensis* Gmelin ในวงศ์ Viverridae บางชนิดที่หางมีปล้องดำๆ ขาวๆ บางชนิดมีแผงคอเหมือนแผงคอหมา “ชะมดขีด” เป็นเครื่องยาที่มีกลิ่นหอมฉุน ใช้เป็นของหอม ทางยาใช้บำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื้น เป็นยาชูกำลัง นอกจากนั้น ยังใช้เป็นตัวทำให้น้ำหอมอยู่คงทน (fixative) ด้วย

เครื่องยาสมุนไพรมันที่ได้จากจุลชีพก็มีอยู่มาก โดยอาจจะได้จากบักเตรี รา เห็ด ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง “เห็ดขี้วัว-ขี้ควาย (*Psilocybe cubensis* Sing, วงศ์ Polyporaceae)” หรือที่ในตำรายาบางเล่มเรียกว่า “เห็ดมูลโค” เป็นเห็ดที่ได้จากขี้สัตว์กินหญ้า เรื่องนี้มีฝรั่งได้ทำการศึกษาไว้ พบว่าคนอินเดียนแดงได้เอามาใช้ทำยาที่ใช้ในพิธีกรรมทางความเชื่อ เมื่อเสพแล้วจะมีอาการมึนเมา คล้ายๆ กับเสพกัญชา หมอกกลางบ้านไทยเราเอามาใช้เป็นยาที่กินแล้วทำให้ง่วงนอน หรือนอนหลับ ใช้เป็น

องค์ประกอบในยาที่เรียกว่า “ยาสุขไสยาสน์” ในบ้านเรา นักท่องเที่ยวหาซื้อจากชาวบ้านมาเสพ พบระบดมากที่เกาะสมุยและเกาะพะงัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

เครื่องยาสมุนไพรที่ได้จากแร่ธาตุก็มีใช้อยู่ไม่น้อย ทั้งที่ใช้แร่ธาตุโดยตรงในตำรับยา หรือที่ใช้ทางอ้อม เช่น กรณียาที่ใช้ “ขามเบญจรงค์” ในตำรายาลางชนิด “หรดาลกลีบทอง” เป็นแร่ธาตุที่ประกอบด้วยสารหนูและกำมะถันแต่มีกำมะถันมากกว่า จึงมีสีเหลืองทอง เดิมฝรั่งเรียกว่า “auripigment” แต่ปัจจุบันภาษาเพี้ยนมาเป็น “orpiment” สันหลังไปอีก มีรสขมปาก ใช้ผสมกับปูนขาวเป็นยาทาให้ขนร่วงหรือใช้ในงานศิลปกรรมเขียนลายรดน้ำ หรือใช้จารอักษรในสมุดข่อยดำ ส่วน “หรดาลแดง” หรือ “realgar” ในภาษาอังกฤษ ใช้ผสมยาควาดคอเด็ก มีสารหนูต่างๆ กับกำมะถัน เมื่อเทียบกับ “หรดาลกลีบทอง” จะมีสารหนูมากกว่า ในตำรายาไทยเรียกว่า หรดาลหินกำมะถันแดง หรือ มโนศิลา ก็มี มีรสขม ขามเบญจรงค์ เป็นขามที่มี ๕ สี คือ สีเขียว ขาว แดง ดำ และ เหลือง โบราณเกรงว่า การใช้สารหนูโดยตรงอาจทำให้เกิดพิษจากสารหนูมากเกินไปได้ หมอแผนโบราณจึงเอาขามเบญจรงค์มาต้ม เพื่อจะใช้เป็นยา เพราะในนั้นมีสารหนูที่ใช้ในการต้มสีเพื่อที่จะช่วยให้สีติด จึงเอาขามเบญจรงค์มาต้มแทน เพื่อให้สารหนูละลายออกมาที่ละน้อย ไม่เป็นอันตราย

สมุนไพโรไทย--ภูมิปัญญาไทย

คนไทยแต่โบราณรู้จักเลือกใช้ประโยชน์จากสมุนไพโร ทั้งที่เป็นของดีของไทยเราเอง และที่เป็นของดีที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ดังนั้น ที่เรียกว่า “สมุนไพโรไทย” หรือ “เครื่องยาไทย” อาจเป็น ทั้งของที่มีในเมืองไทยเราเอง เช่น มะเกลือ ปวกหาด ระย้อม เปล้าน้อย หรือที่เอาเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น กานพลู มะขามแขก ยาตำมาหิงค์ ดังจะได้แสดงตัวอย่างและแจกแจงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

ไทยเรารู้จักใช้ “มะเกลือ (*Diospyros mollis* Griff., วงศ์ Ebenaceae)” มาแต่โบราณ เดิมทีจีนได้ส่งแพรวขาวลงเรือสำเภา มาข้อมเป็นสีดำด้วยมะเกลือ ผ้าที่ย้อมสีดำด้วยมะเกลือยิ่งข้อมจะยิ่งดิด เมื่อถูกแดดจะดิดดีสีไม่ตก แต่เมื่อข้อมด้วยสีดำจากแหล่งอื่น เมื่อถูกแดดสีดำก็จะจางซีดไป มะเกลือเป็นไม้ยืนต้น ขนาดกลาง

ต้นตัวผู้และต้นตัวเมียแยกกัน มีผลสีเขียว เมื่อแก่แล้วจะมีสีเขียวอ่อน ถ้าถูกอากาศหรือซ้ำจะกลายเป็นสีดำ ใช้น้อมผ้าให้มีสีดำทน ส่วนผลดิบนั้น โบราณใช้ขับพยาธิในท้องทุกชนิด โดยใช้ผลสด (ที่ไม่มีสีดำอยู่เลย) เอามาโขลกให้พอแหลก เอาไปกินกับกะทิ ช่วยให้รสชาติดีขึ้น ไม่มีพิษ แต่มีผู้เอาไปกินกับน้ำปูนใส ทำให้เกิดพิษขึ้น อาจถึงทำให้ตาบอดได้ จะเห็นว่า โบราณรู้จักใช้ เมื่อเอามาใช้กันอย่างผิดๆ แล้วมาโทษว่ายาโบราณนั้นไม่ดี ก็ไม่ถูกต้อง ส่วนประกอบสำคัญของมะเกลือที่แสดงสรรพคุณทางยานี้ คือ diospyrol มีการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่แล้ว ว่าขับพยาธิในท้องได้จริง

สมุนไพรที่โบราณไทยรู้จักนำมาใช้ถ่ายพยาธิในท้องได้อีกชนิดหนึ่ง คือ ต้นมะหาด หรือ หาด หรือ หาดใบใหญ่ ภาษาบาลี เรียก “ลกุจ” มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Artocarpus lakoocha* Roxb. ในวงศ์ Moraceae มะหาดเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ พวกเดียวกันกับต้นขนุน โบราณเอาแก่นต้นมะหาดมาต้มน้ำ จะมีฟองเกิดขึ้นมาก ช้อนเอาแต่ฟองขึ้นมา ใส่ผ้ากรอง บิด แล้วปล่อยให้แห้ง ได้ผงสีขาวนวลที่เรียกกันว่า “ปวกหาด” หรือ “ผงฝุ่นแก่นหาด” ใช้เป็นยาขับพยาธิตัวดี บางคนบอกว่าปวกหาดที่มีขายนั้น แพงเกินไป ก็คิดทำเองโดยเอาแก่นหาดมาต้มกิน เมื่อกินเข้าไปแล้วก็ปวดท้อง เพราะโบราณไม่ได้ใช้หน้าผาดจากแก่นหาด วิธีการใช้ปวกหาด คือ เอาปวกหาดมาบดให้ละเอียด บีบน้ำมะนาวใส่เล็กน้อย กินกับน้ำสุกเย็น ครั้งละ ๑-๒ ช้อนชา ก่อนอาหารเช้า จากนั้นอีก ๒ ชั่วโมง จึงกินดีเกลือ หรือยาถ่ายตาม สารสำคัญในปวกหาดที่มีสรรพคุณถ่ายพยาธิตัวดี คือ 2, 4, 3', 5'-tetrahydroxystilbene

ยาไทยอีกชนิดหนึ่ง คือ “ระย่อม” หรือบางที่เรียกว่า “ย้อมดินหมา” ระย่อมเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี เคยพบมากแถบป่าที่จังหวัดชัยภูมิ ปัจจุบันหายากขึ้น รากคล้ายฝรั่งเรียก “Indian snakeroot” ใช้เป็นยา หลอดดอกจะป่องออกมาตรงกลาง เมื่อยังอ่อนๆ สีจะไม่ค่อยแดง พอแก่จัดก้านดอกและกลีบเลี้ยงจะเป็นสีแดง บางคนเรียก “เข้มแดง” ลูกสุกเอามาเพาะได้ นอกจากจะเพาะด้วยลูกแล้ว ยังอาจใช้รากสับให้ขาดยาวราว ๑ องคุลี แล้วเอาไปใส่ในน้ำแฉะ ก็จะขึ้นเป็นต้นได้ โบราณรู้จักใช้ระย่อม เพราะว่ามีฤทธิ์หลายอย่าง เช่น ลดความดันเลือด แก้บ้ำคั่ง ช่วยให้เห็นได้นอนหลับ กระตุ้น

ความรู้สึกลงทางเพศ แก้หิด และเป็นยาถ่ายพยาธิในท้องม้า (โดยเฉพาะก่อนนำมาไปแข่ง) เมื่อกินระย้อม ตอนแรกจะมีอาการคัดจมูก แพทย์โบราณไทยฉลาด รู้จักเอาต้นพระจันทร์ครึ่งซีก (*Lobelia chinensis* Lour., วงศ์ Lobeliaceae) ใส่เข้าไปเพียงเล็กน้อย (ใช้มากไม่ได้) ก็จะไม่เกิดการคัดจมูก ฝรั่งเศสรู้จักใช้ของไทยเรา ระย้อมมีองค์ประกอบสำคัญหลายอย่าง ที่สำคัญคือ reserpine ตัวยานี้ใช้กล่อมประสาทลดความดันเลือด ขยายหลอดเลือด มีทำเป็นยาแผนปัจจุบัน ทั้งที่ส่งมาจากต่างประเทศและที่ผลิตในบ้านเรา องค์การเภสัชกรรมก็เคยทำขาย แต่บัดนี้เลิกทำแล้ว

สมุนไพรไทยอีกชนิดหนึ่ง คือ “เปล้า” บ้านเรามีเปล้าอยู่หลายชนิด เช่น เปล้าหลวงหรือเปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius* Roxb., วงศ์ Euphorbiaceae) เปล้าน้ำเงิน (*C. cascarilloides* Raeusch.) เปล้าน้อย (*C. sublyratus* Kurz) โบราณรู้จักใช้ใบเปล้าน้อยบำรุงธาตุ เปลือกต้นใช้บำรุงโลหิตประจำเดือน แก้ท้องเสีย ดอกใช้ขับพยาธิ บริษัทเอกชนญี่ปุ่นเข้ามาเก็บตัวอย่างเปล้าต่างๆ ของบ้านเรา แล้วเอาไปศึกษาหายาแก้โรคกระเพาะอาหารซึ่งคนญี่ปุ่นเป็นกันมากเพราะสังคมเขาเครียด พบว่าใบเปล้าน้อยที่เป็นใบเพสลาด (ใบไม่อ่อนไม่แก่เกินไป) มีตัวยาสสำคัญจำพวก diterpene alcohol ตั้งชื่อตามชื่อสมุนไพรไทย คือ เปลาโนทอล (Plaunotol) พืชชนิดนี้ได้ปลูกและทำโรงงานสกัดหยาบในประเทศไทยที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แล้วส่งไปแยก และผลิตเป็นยาต่อที่ประเทศญี่ปุ่น ยานี้ที่ผลิตขายในประเทศญี่ปุ่นเองก็ไม่ค่อยพอขาย

ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาพอเป็นสังเขปข้างต้นแล้วว่า โบราณไทยเรารู้จักใช้พรรณไม้ของไทยเราเป็นยามานานแล้ว ลางชนิดได้มีการนำไปใช้เป็นยาแผนปัจจุบัน ลางชนิดก็ได้รับการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ว่ามีสรรพคุณดังที่โบราณใช้จริง นอกจากนั้น คนโบราณไทยยังรู้จักใช้สมุนไพรที่เป็นของดีของต่างชาติ เอามาใช้ในยาแผนโบราณไทย ลางชนิดถึงกับมีการเอามาปลูกในประเทศ จนปัจจุบันเข้าใจว่าเป็นไม้มของเราเองก็มี ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง “ไม้เทศ” ที่ใช้ใน “ยาโท” สักสี่ตัวอย่าง คือ กานพลู มะขามแขก ยาตำ และ มหาหิงคุ์ เพื่อจะได้แสดงให้เห็นภูมิปัญญาไทยโบราณ ที่รู้จักใช้ของดีจากชาติอื่นในยาโท ดังจักได้แจงรายละเอียดในลำดับต่อไปนี้

กานพลู (Clove) เป็นทั้งเครื่องยาและเครื่องเทศ มีถิ่นกำเนิดแถวมะละกา ปัจจุบันปลูกได้ในประเทศไทย ปลูกมากที่จังหวัดชุมพรและจันทบุรี กานพลูได้จากดอกตูมเกือบจะบานของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Syzygium aromaticum* Merr. et Perry (ชื่อพ้อง *Eugenia caryophyllata* Thunb.) ในวงศ์ Myrtaceae เก็บในช่วงที่ดอกตูมเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีแดง แล้วตากแดดให้แห้งทันที มีรสเผ็ดร้อน กลิ่นหอมจัด ดอกที่บานแล้ว จะมีสรรพคุณทางยาลดลงมาก คำว่า “กานพลู” มาจากภาษาอาหรับว่า “Karanaphul” เดิมโบราณเรียก “กรานพลู” ต่อมาแผลงเป็น “กานพลู” ปัจจุบันเขียนเป็น “กานพลู” หรือคนสมัยใหม่บางคนบอกว่าเขียน “กานพลู” แล้วอ่านไม่รู้เรื่อง จึงแก้เป็น “ก้านพลู” ก็มี ทำให้ยังสับสนกันมากยิ่งขึ้น โบราณไทยใช้กานพลู ๕-๘ ดอก ตมน้ำดื่ม แก้ ท้องอืด ท้องเฟ้อ จุก เสียด แน่น หรือเอาไปบดเป็นผง ชงเป็นน้ำชาดื่ม ใช้ได้ดีมากในการแก้อาการท้องอืดท้องเฟ้อในเด็กอ่อน โดยใช้เพียงดอกเดียวชงน้ำ ๑ กระติก สำหรับชงนมใส่ขวดให้เด็กดูด กานพลูมีน้ำมันระเหยง่าย ที่มีองค์ประกอบหลักเป็น eugenol ใช้เป็นยาแก้ปวดฟัน และใช้ในทางทันตกรรม กานพลูที่มีขายในท้องตลาดนั้น บางที่ร้านค้าอาจหลอกเอาดอกกานพลูที่สกัดเอาน้ำมันกานพลูออกไปเป็นส่วนใหญ่แล้ว จึงมีคุณภาพต่ำ และราคาถูกลง

มะขามแขก (Senna) ที่ใช้ทางยาส่วนใหญ่มี ๒ ชนิด คือ ชนิดใบแหลม (*Cassia acutifolia* Delile, วงศ์ Leguminosae) มะขามแขกชนิดนี้ได้จากพืชชนิดนี้เรียก “Alexandria Senna” พบขึ้นเองในธรรมชาติบริเวณทะเลแดง ปัจจุบันมีปลูกในประเทศอินเดีย และ ชนิดใบแคบ (*C. angustifolia* Vahl.) มะขามแขกที่ได้จากพืชชนิดหลังนี้ เรียก “Indian Senna” หรือ “Tinnevely Senna” ชนิดหลังนี้เป็นพืชที่มีถิ่นกำเนิดในประเทศอินเดีย บริษัทยาในประเทศเยอรมันนี้ได้นำพันธุ์นี้เข้ามาจากต่างประเทศ และส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกที่จังหวัดสระบุรีและจังหวัดลพบุรี ใบและฝักอ่อนของต้นมะขามแขก (ต้องใช้ฝักอ่อน ถ้าฝักแก่ เมล็ดจะมีน้ำมันมากทำให้มีกลิ่นเหม็นหืน) ใช้เป็นยาถ่ายยาระบาย ใช้ทั้งในยาแผนโบราณและยาแผนปัจจุบัน ด้วยที่มีสรรพคุณดังกล่าว คือ sennoside A

ยาถ่ายยาระบายที่มีทั้งสารสำคัญและสรรพคุณคล้ายกับมะขามแขกคือ “ยาดำ (Aloès)” เป็นของที่ได้จากพืชจำพวกวานหางจรเข้หลายชนิด โดยเฉพาะชนิดที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Aloë ferox* Miller ในวงศ์ Aloëceae ซึ่งมีถิ่นกำเนิดในอัฟริกา ยาดำที่ใช้ในยาแผนโบราณก็นำเข้ามาจากอัฟริกาเครื่องยาชนิดนี้ได้จากน้ำยางสีเหลืองที่ได้จากการไหลออกจากท่อน้ำยางที่ขอบใบ เมื่อรวมได้มากๆ ก็เอามาเคี่ยวบนไฟให้ข้นเหนียว แล้วผึ่งแดดให้แห้ง จะแข็งเป็นก้อนสีดำ โบราณเรียกว่า “ยาดำ” ใช้แทรกในตำรับยาหลายชนิด จนเกิดคำพังเพยที่ว่า “แทรกเป็นยาดำ” ยาดำมีรสเบื่อและเหม็นขม สรรพคุณถ่ายลมหื้องสูงให้ลงดำ กัดฟอกเสมหะและโลหิต ทำลายพรรตึกเป็นยาถ่ายยาระบาย โดยมีตัวยาที่แสดงสรรพคุณ คือ aloin และ barbaloin วานหางจรเข้ชนิดที่นำเข้ามาจากอัฟริกา และปลูกกันทั่วไปในประเทศไทย มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Aloë barbadensis* Miller ชนิดนี้เมื่อปลูกในเมืองไทยจะมีเมือกมาก มีน้ำยางน้อยหรือไม่มีเลย นอกจากจะปลูกใกล้ชายทะเลหรือริมเกาะในทะเล

มหาหิงคุ์ (Hingu) เป็นเครื่องยาที่ได้จากชันหอม (oleo-gum-resin) ของรากไม้เทศชนิดหนึ่ง พืชที่ให้มหาหิงคุ์ได้มีหลายชนิด ทางพฤกษศาสตร์จัดอยู่ในสกุล *Ferula* (วงศ์ Umbelliferae) เช่น *F. assa-foetida* Regel เป็นพืชล้มลุก คล้ายผักชี อายุหลายปี ขึ้นในที่แล้ง ในทะเลทราย พืชเหล่านี้มีถิ่นกำเนิดในตะวันออกกลาง (ประเทศอิรัก อิหร่าน และอัฟกานิสถาน) และภาคตะวันตกของประเทศจีน คำว่า “หิงคุ์ (Hingu)” เป็นภาษาแขก โบราณเดิมคำว่า “มหา” เข้าไป เป็น “มหาหิงคุ์” มหาหิงคุ์มีลักษณะเป็นก้อนสีเหลืองแดงและเหนียว มียางสีขาวฝังตัวอยู่ด้วยเป็นแห่งๆ มีกลิ่นเหม็น ทนนาน มีรสเผ็ดร้อน เหม็นและเบื่อ โบราณว่าแก้พรรตึกอันผูก แก้มซึ่งมีอาการให้เสียดแทงและปวดท้องท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ขับลมผาย ขำระเสมหะและลม ในทางเคมี มหาหิงคุ์ประกอบด้วยชัน กาว และน้ำมันระเหยง่ายที่มีกำมะถันเป็นองค์ประกอบ มหาหิงคุ์มีหลายชนิด เช่น “**หิงคุ์ยางโพธิ์**” มหาหิงคุ์ชนิดนี้มีลักษณะเป็นก้อนเหนียวเหมือน “ยางโพธิ์” บางคนอ่านพบชื่อนี้ในตำราแล้วไม่รู้จัก ไม่รู้ว่าเป็นของอะไร สำคัญผิดว่าเป็นมหาหิงคุ์และยางโพธิ์ “**หิงคุ์ขี้แพะ**” ชนิดหลังนี้มีลักษณะเป็นก้อน ร่วน มหาหิงคุ์มีรสเผ็ดร้อน ใช้ผสมกับอัลกอกฮอล์ทาท้องเด็ก แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ

เครื่องยาไทยที่นำรู้

เครื่องยาไทยมีอยู่มากมายหลายชนิด ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างเครื่องยาสมุนไพรที่เป็นพื้กัต (กลุ่มเครื่องยาสมุนไพรที่มีชื่อคล้ายกัน มักใช้ร่วมกันเป็นกลุ่มๆ) ซึ่งพบเห็นบ่อยในตำรับยาไทย โดยเฉพาะพื้กัตที่มีความสับสนในแหล่งที่มาทางวิทยาศาสตร์ เช่น พื้กัตบัวน้ำทั้งห้า โหระพาต่างๆ เทียนต่างๆ และ โกษฐ์ต่างๆ ดังนี้

๑. พื้กัตบัวน้ำทั้งห้า

พื้กัตบัวน้ำทั้งห้าหรือบัวเบญจพรรณ เป็นพื้กัตเครื่องยาไทยโบราณ ซึ่งมีระบุสรรพคุณรวมๆ กันว่า มีรสขม ฝาด ชูกำลัง บำรุงหัวใจ แก้ลมพานในลำไส้ แก้อุจจาระธาตุ แก้ไข้เพื่อลม แก้โลหิต แก้ไขรากลด บัวน้ำมี ๒ พรรณ คือ **ปทุมชาติ** (Sacred Lotus) เป็นบัวก้านแข็ง ในทางพฤกษศาสตร์จัดอยู่ในสกุล *Nelumbo* (*Nelumbonaceae*) ได้แก่ บัวหลวง (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) ที่มีดอกแบบต่างๆ และ **อุบลชาติ** (Water Lily) เป็นบัวก้านอ่อนที่อยู่ในทางวิทยาศาสตร์จัดอยู่ในสกุล *Nymphaea* (*Nymphaeaceae*) เช่น บัวผัน (*Nymphaea cyanea* Roxb.) บัวเผื่อน (*Nymphaea stellata* Willd.)

บัวน้ำในชุดบัวเบญจพรรณในตำราต่างๆ นั้น มีอย่างน้อย ๕ ตำรา ที่บันทึกชนิดของบัวน้ำทั้งห้าแตกต่างกันออกไป แต่โดยทั่วไปมักหมายถึง **สัตบุษย์** **สัตบรรณ** **ลินจง** **จงกลนี** และ **นิลบล** **บัวสัตบุษย์** (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) เป็นดอกบัวหลวงชนิดที่มีดอกสีขาว ช้อน ทรงป้อม **บัวสัตบรรณ** (*Nymphaea rubra* Roxb.) เป็นบัวสาย ชนิดดอกสีแดง บานตอนกลางคืน ดอกมีกลิ่นหอมอ่อนๆ ก้านดอก (สายบัว) กินได้ **บัวลินจง** (*Nymphaea* sp.) ชื่อ “ลินจง” หรือ “เลนจง” เป็นภาษาเขมร เป็นบัวสายชนิดดอกสีชมพู **บัวจงกลนี** (*Nymphaea* sp.) เป็นบัวสายชนิดดอกช้อน กลีบหยาบ สีชมพูอ่อน หาดูได้ยาก **บัวนิลบล** (*Nymphaea cyanea* Roxb.) คำว่า “นิล” แปลว่า “สีขาบ” ไม่ได้แปลว่า “สีดำ” เป็นบัวสายชนิดดอกบานตอนกลางวัน เมื่อเริ่มบานจะมีสีม่วงครามอ่อน แล้วเปลี่ยนเป็นสีม่วงชมพู เรียก “บัวผัน” “บัวขี้แบ้” หรือ “บุษกร” ก็มี

ในตำรายาของพระยาแพทยพงศา วิสุทธาริบดี (พ.ศ. ๒๔๕๘) ให้ชื่อ “บัว” ใน “พิกัดบัวน้ำทั้งห้า” แยกต่างออกไป คือ สัตบุษย์ สัตบรรณ บัวผัน บัวเผื่อน และ บัวสัตตบงกช แยกต่างออกไปตรงที่มี “บัวเผื่อน” และ “บัวสัตตบงกช” แทน “บัวลินจง” และ “บัวจกณีน” ที่หายากกว่า **บัวเผื่อน** (*Nymphaea stellata* Willd.) เป็นบัวสายชนิดดอกเล็ก โบราณเรียกบัวเผื่อน เพราะสังเกตที่สีดอก เผื่อนระหว่างสีขาวครามและสีชมพูอ่อน (คำว่า “เผื่อน” แปลว่า “สีไม่เสมอกัน”) **บัวสัตตบงกช** เป็นบัวหลวง (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) ชนิดดอกซ้อน สีชมพูหรือแดง ดอกซ้อนทรงป้อม

หอมพื้นบ้านไทยหรือหอมแผนโบราณต่างๆ ไป ที่เรียกกันว่า “หอมเซลย-ศักดิ์” ให้ชื่อบัวในพิกัด “บัวน้ำทั้งห้า” หรือ “บัวเบญจพรรณ” แยกต่างกันไปบ้าง ดังนี้ สัตบุษย์ สัตบรรณ บัวผัน บัวเผื่อน และบัวขม คือ มีอีกชนิดหนึ่งที่แยกต่างออกไป คือ **“บัวขม”** บัวขมเป็นบัวสายพันธุ์พื้นเมืองของไทย มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Nymphaea edulis* DC. มีดอกสีขาว ขนาดเล็ก หัวมีรสขม กินได้

บัวหลวง (*Nelumbo nucifera* Gaertn.) เป็นบัวก้านแข็ง มีหลายพันธุ์ เช่น เมื่อดอกใหญ่ ทรงฉลวย สีชมพู เรียก *ปทุม ประทุม ปัทม บัทม โกกนท* เมื่อดอกใหญ่ ทรงฉลวย สีขาว เรียก *บุณฑริก* เมื่อดอกใหญ่ ทรงป้อม ซ้อน สีชมพู เรียก *สัตตบงกช* เมื่อดอกใหญ่ ทรงป้อม ซ้อน สีขาว เรียก *สัตบุษย์* บัวหลวงจัดเป็นสมุนไพรที่มีใช้ประโยชน์มากชนิดหนึ่ง **เกษรบัว (หลวง)** ได้จากเกษรตัวผู้ของดอกบัวหลวง มีกลิ่นหอม รสฝาด โบราณว่าใช้แก้ไข้ แก้อาการ บำรุงหัวใจ เข้าเครื่องยาไทยในพิกัด “เกษรทั้งห้า” “เกษรทั้งเจ็ด” และ “เกษรทั้งเก้า” **ติบัว** เป็นครรภะ (embryo) ของลูกบัว มีรสขม นักวิทยาศาสตร์พบว่าในติบัวมีสาร ชื่อ Methylcorypalline ซึ่งมีฤทธิ์ขยายหลอดเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจ สำหรับผู้ที่เป็นโรคหัวใจ เส้นเลือดตีบ มีราคาสูงกว่ายาแผนปัจจุบันอื่นๆ **ใบบัว** ใบอ่อนกินได้ โบราณใช้ใบแก่เอาดินหุ้ม อบในกองไฟ บดให้ละเอียด ผสมพิมเสน แทรกยาหอม กินให้มีลมเบ่งในการคลอดลูก ก้านใบใช้เป็นยาห้ามเลือด ไทยเราส่งใบบัวไปขายประเทศจีน ปีละมากๆ เนื่องจากคนจีนนิยมใช้ใบบัวในการเตรียมอาหารมาก ที่ปลูกในประเทศจีนเองไม่พอใช้ **รากบัว(หลวง)** เป็นส่วนเหง้าบัวหลวง โบราณว่าเป็นยาชูกำลัง แก้กะหายน้ำ ต้มเป็นน้ำกระสาย แก้อ่อนใน

๒. โหระต่าง ๆ

“โหระ” เป็นเครื่องยาจำพวกหนึ่งอาจได้จากรากไม้หรือเขาสัตว์ ส่วนมากมักมีสรรพคุณเบื่อเมา เวลาใช้จึงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เครื่องยาจำพวกนี้มักกล่าวถึงวิธีใช้ในตำรายาเก่าๆ ปัจจุบันมีการใช้น้อยลง บางชนิดยังไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นของอะไร ได้จากพืชหรือสัตว์ชนิดใด พิกัดโหระที่ใช้เป็นเครื่องยาไทโบราณมี ๓ พิกัด คือ พิกัดโหระทั้งห้า (ได้แก่ โหระอมฤต โหระมิลลิ่งคลี โหระดินหมา โหระบอน และ โหระเดือยไก่อ) พิกัดโหระพิเศษ (ได้แก่ โหระผักกูด โหระเข้าเหนียว โหระเขาเนื้อ โหระใบกลม และ โหระมธุรา) และ โหระนอกพิกัด (ได้แก่ โหระเข้าโพด โหระน้ำเต้า) ยังมีโหระอีกหลายชนิด ที่โบราณรู้จักใช้ แต่ปัจจุบันยังไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นอะไร มีแหล่งกำเนิดจากสมุนไพรชนิดใด เช่น โหระอมฤต โหระใบกลม โหระมธุรา โหระเข้าเหนียว

โหระในพิกัดโหระทั้งห้า นั้น มีอยู่ชนิดหนึ่ง คือ **โหระอมฤต** ที่ยังไม่รู้แน่ชัดว่าได้มาจากพืชหรือสัตว์ชนิดใด? **โหระมิลลิ่งคลี** เป็นเขากวางสุ่ม (ให้เป็นถ่าน) คำว่า “มิล” แปลว่า “กวาง” คำว่า “ลิ่งค์” แปลว่า “เขาสัตว์” ได้จากเขากวาง ๒ ชนิด คือ Iran Fallow Deer (*Dama mesopotamica* Brooke) หรือ South Turkey Fallow Deer (*Dama dama* Linne) โบราณใช้โหระมิลลิ่งคลีเป็นยาถอนพิษ แก้ปวดตามข้อปวดเอว กวางตัวผู้จะสลัดเขาทุกปี การเอาเขากวางมาใช้เป็นยาจึงไม่เป็นการทำลายสัตว์ **โหระดินหมา** (โหระท้าวสุนัข) เป็นเครื่องยาที่ได้จากต้นแห่งของพืชเบี๋ยพที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Balanophora abbreviata* Bl. (ชื่อพ้อง : *B. polyandra* Griff.) ในวงศ์ Balanophoraceae โบราณใช้เป็นยาแก้หืดได้ **โหระบอน** เป็นเครื่องยาที่ได้จากหัวแห่งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Typhonium giganteum* Engl. ในวงศ์ Araceae พืชชนิดนี้คล้ายอุตุพิษ แต่ใบโตกว่า รูปร่างคล้ายๆ กับใบบอน โบราณใช้แก้โรคที่เกี่ยวข้องกับความผิดปกติในปาก ลำคอ และตา แก้มดะกั่ง (ปวดหัวข้างเดียว) แก้เจ็บคอ **โหระเดือยไก่อ** เป็นเครื่องยาที่ได้จากรากแห่งของพืชในสกุล *Aconitum* (วงศ์ Ranunculaceae) หลายชนิด เช่น *A. carmichaeli* Debx. พืชเหล่านี้มีหัวรูปร่างคล้ายๆ เดือยไก่อ (โบราณไทยจึงเรียก “โหระเดือยไก่อ”) มีดอกรูปร่างคล้ายๆ หมวก (hood)

รูปที่ ๑ :

มะเกลือ (*Diospyros mollis* Griff., วงศ์ Ebenaceae) แสดงดอกตัวผู้ (รูป ๑ ก.)
และผล (รูป ๑ ข.) (ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๑ ก

๑ ข

รูปที่ ๒ :

มะหาด (*Artocarpus lakoocha* Roxb., วงศ์ Moraceae) แสดงดอกผล (รูป ๒ ก.)
และปวดหาด (รูป ๒ ข.) (ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๒ ก

๒ ข

รูปที่ ๓ :

ระย่อม (*Rauvolfia serpentina* Benth. ex Kurz, วงศ์ Apocynaceae) แสดงทั้งต้น (รูป ๓ ก.) และ ราก (รูป ๓ ข.) (ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๓ ก

๓ ข

รูปที่ ๔ :

เปล้าน้อย (*Croton sublyratus* Kurz, วงศ์ Euphorbiaceae) แสดงต้น ใบ ดอก และผล (ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

รูปที่ ๕ :

มะขามแขก (*Cassia angustifolia* Vahl., วงศ์ Leguminosae) แสดงต้น ใบ ดอก และผล (รูปที่ ๕ ก.) และ ผักมะขามแขก (รูปที่ ๕ ข.)
(ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๕ ก

๕ ข

รูปที่ ๖ :

ต้นกานพลู (*Syzygium aromaticum* Merr. Et Perry, วงศ์ Myrtaceae) แสดง
 ต้นใบและดอก (รูปที่ ๖ ก.) และ ดอกกานพลู ในระยะต่างๆ (รูปที่ ๖ ข.)
 (ภาพ โดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๖ ก

๖ ข

รูปที่ ๗ :

ต้นกำยานหลวงพระบาง (*Styrax tonkinensis* (Pierre) Craib, วงศ์ Styracaceae)
 แสดงกิ่งที่มีใบและดอก (รูปที่ 7 ก.) และลำต้นที่มีชันหอมไหลออกมา (รูปที่ 7 ข.)
 (ภาพโดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

๗ ก

๗ ข

รูปที่ ๘ :

ต้นสำโรง (*Scaphium Scaphigerum* (G. Don) Guib. & Planch., วงศ์ Sterculiaceae)
(ภาพโดย ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร)

ที่พระฝรั่ง (monk) ใช้คลุมกันฝน (ฝรั่งจึงเรียกว่า “monkshood”) โบราณใช้แก้ลมจับโปง (แก้ปวดตามข้อ) และใช้ภายนอกเป็นยาชาเฉพาะที่ ดันไม้จำพวกนี้ชนิดที่เป็นของอินเดีย เอาไปใช้เป็นยาพิษ ในนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ได้กล่าวถึงพิษของหอกโมกษศักดิ์ ซึ่งชุบยาชนิดนี้

โหราในพิกัด “โหราพิเศษ” มี ๕ อย่าง ได้แก่ **โหราผักกูด** เป็นเครื่องยาที่ได้จากเหง้าของพืชจำพวกผักกูดที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Microlepia speluncea* Moore ในวงศ์ Dennstaedtiaceae โบราณใช้ปรุงเป็นยาฆ่าเชื้อ ใช้ภายนอกโดยการเผาไฟเอาควันรมแผล ทาบาดแผลที่มีตุ่ม (ดิดเชื้อ) ให้ตาย แก้โรคผิวหนัง เช่น โรคเรื้อน **โหราเขาเนื้อ** เป็นเครื่องยาที่ได้จากพืชสกุลเดียวกับพืชที่ให้โหราผักกูด แต่ต่างชนิดกัน คือ *Microlepia platyphylla* J.Sm. ในวงศ์ Dennstaedtiaceae โบราณใช้ประโยชน์เช่นเดียวกับโหราผักกูด **โหรามะหุรา** หรือ โหรามะโหรา ก็เรียก (คำว่า “มะหุรา” เป็นภาษาชอง) เป็นเครื่องยาที่ได้จากหัวแห่งของต้นอุตุพิษ (*Typhonium trilobatum* Schott, วงศ์ Araceae) โบราณใช้กินกัลดัดตานในท้อง เช่น ดานเลือด ดานลม ดานเสมหะ เมื่อหุงเป็นน้ำมัน ใช้ภายนอก ใส่แผล กัดผ้า กัดหนอง และสมานแผล **โหราใบกลม** และ **โหราเข้าเหนียว** โหราสามชนิดหลังนี้เป็นเครื่องยาที่โบราณใช้แต่ปัจจุบันยังไม่รู้แน่ชัดว่าได้มาจากสมุนไพรใด

สำหรับ “โหรานอกพิกัด” นั้นมี ๒ ชนิด คือ **โหราน้ำเต้า** ที่เป็นเครื่องยาที่ได้จากหัวแห่งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Arisaema erubescens* (Wall.) Schott ในวงศ์ Araceae โบราณใช้หัวแห่งเป็นยาแก้โรคลมชัก แก้อาการอัมพาต แก้อาเจียนสงบประสาทและ **โหราเข้าโพด** ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากหัวแห่งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Pinellia ternata* Tonore ในวงศ์ Araceae โบราณใช้แก้ไอแก้หอบหืด แก้คลื่นไส้อาเจียน ปวดหัวเวียน

๓. เทียนต่างๆ

เทียนเป็นเครื่องยาจำพวกหนึ่ง มีรสเผ็ดร้อนน้อยๆ โบราณเรียกว่ามี “รสสุขุม” ลางชนิดใช้เป็นเครื่องเทศ ลางอย่างไม่มีในประเทศไทย เป็นเครื่องยาที่ใช้

กันมาแต่โบราณ การใช้เทียนต่างๆ ในยาไทยนั้น แพทย์โบราณ ท่านได้บ่งเอาไว้เป็น ๑๓ ชนิด ๔ พวก คือ เทียนทั้งห้า เทียนทั้งเจ็ด เทียนทั้งเก้า และเทียนพิเศษ (๔ ชนิด) พิกัดเทียนทั้งห้า ได้แก่ เทียนดาดักแดน เทียนขาว เทียนเข้าเปลือก เทียนแดง และเทียนดำ พิกัดเทียนทั้งเจ็ด มี เทียนยาวพาดณี และ เทียนสัตบุษย์ เพิ่มเข้ามา เทียนทั้งเก้า มี เทียนดากบ และ เทียนเกล็ดหอย เพิ่มเข้ามา ส่วนพิกัดเทียนพิเศษนั้น มี ๔ อย่าง ได้แก่ เทียนขม เทียนลวด เทียนกลบ และ เทียนฉมุด เพื่อให้จำชื่อเทียนในพิกัด ทั้งหมด ๑๓ ชนิด ๔ พวก ให้ได้ทั้งหมดตามลำดับ มหากัน ลิกขรชาติ ได้เขียนกลอนช่วยไว้ดังนี้ “ดักแดนขาวกินเข้าเปลือก ไม่มีเลือกว่าแดงดำ จากห้าพาดณี นำสัตบุษย์จุดเจ็ดเทียน ดากบพบเกล็ดหอย ลงรอยแก้ตามเค้าเขียน ขมลวดกลบฉมุด เป็นพิเศษสังเกตจำ” ซึ่งกลอนนี้ช่วยให้ผู้เรียนยาไทยจำได้และสอปลื้ได้กั้มาก

พิกัดเทียนทั้งห้า ได้แก่ เทียนดาดักแดน ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของ *Anethum graveolens* Linne ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า “Dill” โบราณว่ามีรสขม เผ็ดเล็กน้อย ใช้เป็นยารำรุงธาตุ แก้อาการท้องเสีย เทียนขาวของชนิดนี้เมื่อใช้ ทำยาเรียก “เทียนขาว” เมื่อใช้เป็นเครื่องเทศ เรียกว่า “ยี่ห่วย” มีชื่อสามัญว่า “Cumin” ได้จากผลแก่แห้งของพืชในวงศ์ Umbelliferae ที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Cuminum cyminum* Linne ซึ่งมีถิ่นกำเนิดแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน โบราณว่ามีรสเผ็ดร้อน ขม ใช้แก้ลม แก้อาการท้องเสีย ขับเสมหะ แก้น้ำ ขับระดูขาว เทียนเข้าเปลือกรูปร่างเหมือนเข้าเปลือกแขกนิยมเอาไปกินกับหมากเพื่อให้ปากหอม บางทีเรียก “ยี่ห่วยหวาน” มีชื่อสามัญว่า “Sweet Funnel” ได้จากผลแก่แห้งของพืชในวงศ์ Umbelliferae ที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Foeniculum vulgare* Mill. var. dulce (Mill.) Thell. โบราณว่ามีรสหวาน เป็นยารำรุงกำลัง ขับลม แก้นอนสะดุ้ง แก้อาการท้องเสีย เทียนแดง เป็นเครื่องยาที่ได้จากเมล็ดสีแดงของพืชในที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Lepidium sativum* Linne ในวงศ์ Cruciferae มีชื่อสามัญว่า “Cress” เป็นพืชพื้นเมืองของเอธิโอเปีย มีใช้ในยาไทยมาก สรรพคุณยาโบราณกล่าวว่าเทียนแดงมีรสเผ็ดร้อน ขมเล็กน้อย แก้อาการท้องเสีย ขับลม แก้น้ำดีพิการ แก้อาการท้องเสีย และ เทียนดำฝรั่งเรียก “Black Cumin” ได้จากพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Nigella sativa* Linne ในวงศ์

Ranunculaceae โบราณว่ามีรสเผ็ดขม ใช้เป็นยาขับเสมหะ ขับลมในลำไส้ แก้อาเจียน บางตำราว่าเป็นยาถ่ายพยาธิลำไส้และแก้โรคตีชาน

พิกัดเทียน ทั้งเจ็ดมีเทียนอีกสองชนิดเพิ่มขึ้นมาจากพิกัดเทียนทั้งห้า ได้แก่ **เทียนเยาวพาณี** เป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของพืชที่มีชื่อว่า *Petroselinum crispum* (Mill.) Nyman ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า “Parsley” เมื่อเอาเทียนเยาวพาณีใส่ปากเคี้ยว จะได้กลิ่นเหมือนน้ำมันก๊าด โบราณว่ามีกลิ่นหอมร้อน ๆ มีสรรพคุณกระจายเสมหะ กระจายลมที่ล้นโครกครากในท้อง แก้คลื่นไส้อาเจียน จุกเสียด ขับลมที่ปับป่วนอยู่ในรอบขอบสะดือ และ **เทียนสัตบุษย์** ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Pimpinella anisum* Linne ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า “Aniseed” หรือ “Anise” ชื่อนี้จะมาจากภาษาจีน (สุนทรภู่เรียกเหล่าที่แต่งด้วยน้ำมันระเหยง่ายที่กลั่นได้จากเครื่องยาชนิดนี้ ว่า “สุระอะหนี่”) โบราณว่ามีกลิ่นหอม รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย ใช้แก้ลมครกรักษา แก้อาหารระส่ำระสาย แก้ไข้

พิกัดเทียนทั้งเก้ามีเทียนอีกสองชนิดเพิ่มขึ้นมาจากพิกัดเทียนทั้งเจ็ด ได้แก่ **เทียนตากบ** ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Carum carvi* Linne ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า “Caraway” โบราณว่ามีรสเผ็ดร้อนขม ใช้กินเป็นยาขับลมในลำไส้ ให้ผายลมและเรอ แก้กะเพาะอาหารพิการ แก้อาตุกำเริบ หย่อน และพิการ และ **เทียนเกล็ดหอย** ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากเมล็ดแก่และแห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Plantago ovata* Forskal ในวงศ์ Plantaginaceae มีชื่อสามัญว่า “Blonde Psyllium seed” หรือ “Spogel seed” หรือ “Ispaghul” โบราณว่ามีรสร้อน ขม หอม กินแก้ลม วิงเวียน แก้อึดติดจาง แก้อึดเรื้อรัง เมื่อถูกน้ำเทียนเกล็ดหอยจะพองตัวมาก ใช้เป็นยาระบายชนิดเพิ่มกากอาหาร (bulk laxative) ได้

เทียนพิเศษ มี ๔ ชนิด คือ **เทียนขม** ซึ่งเป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Foeniculum vulgare* Mill. var. *piperatum* (Ucr.) Cout. (ชื่อพ้อง : *Foeniculum piperatum* Ucr.) ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า

“Bitter Fennel” โบราณใช้เป็นยาขมเจริญอาหาร ขับลม **เทียนลวด** เป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งและแข็งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Centratherum anthelminticum* (Willd.) Kuntze ในวงศ์ Compositae ซึ่งเป็นไม้ล้มลุกที่พบขึ้นทั่วไปในอินเดีย แยกเรียก “Somraj” ใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ โดยเฉพาะพยาธิเส้นด้าย โบราณใช้แก่น้ำดีพิการ แก้กำเดา แก่เพ้อคลั่ง ขับน้ำดีให้ตกในลำไส้ **เทียนแกลบ** รูปร่างก็เหมือนกับเทียนข้าวเปลือก แต่ว่าเทียนแกลบเมล็ดโต โตเข้าจะแตกออกเป็นสองซีกคล้ายๆ กับแกลบ จึงเรียกว่า “เทียนแกลบ” ทำให้มักมีผู้เข้าใจผิดอยู่เสมอๆ ว่า “เทียนข้าวเปลือก” กับ “เทียนแกลบ” เป็นของสิ่งเดียวกัน เทียนแกลบเป็นเครื่องยาที่ได้จากผลแก่แห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Foeniculum vulgare* Mill. ในวงศ์ Umbelliferae มีชื่อสามัญว่า “Fennel” โบราณใช้เป็นยาเจริญอาหาร ขับลม และ **เทียนจมด** หรือเทียนชะมด มีชื่อสามัญว่า “Ambrette seed” ได้จากเมล็ดแก่แห้งของพรรณไม้ในบ้านเราที่มีชื่อว่า “ชะมดต้น” หรือ “ฝ้ายผี” ถ้าเอาเมล็ดมาเคี้ยว จะได้กลิ่นเหมือนกับชะมดเข็ด โบราณใช้แก้เสมหะและดีพิการ แก้ลมให้คลื่นเวียน ถ้าเอาเทียนจมดไปกลั่นก็จะได้น้ำมันระเหยง่ายที่ใช้ปรุงรสน้ำหอมให้มีกลิ่นคงทน (fixative)

๔. โภษฐ์ต่างๆ

โภษฐ์เป็นเครื่องยาที่ทรงประสิทธิภาพในการบำบัดโรค เป็นเรื่องที่เคยคิดและค้นกันมานานแล้วว่า คำว่า “โภษฐ์” แปลว่าอะไร? มาจากภาษาอะไร? ก็เพิ่งจะค้นพบว่า คำว่า “โภษฐ์” เป็นภาษาอิหร่าน เขียนเป็นตัวอักษรญาวิว่า **کشته** แปลว่า “ปราบ” “กำจัด” “ทำให้หายไป” โภษฐ์เป็นยาที่ใช้ในปริมาณเล็กน้อย แต่มีประสิทธิภาพสูงในการบำบัดโรค ในเวลาสั้นๆ คำที่ออกเสียงว่า “โกด” นั้น อาจเขียนได้หลายอย่าง แต่ให้ความหมายที่แตกต่างกัน เช่น “โกส” หมายถึง กระพุง ท้อง คลั่ง ฝักดาบ หรือความยาว ๖๐๐-๗๐๐ หลา “โกฐิ” แปลว่า สิบล้าน “โภษ” แปลว่า อันตะ “โกฐ” แปลว่า โรคเรื้อน “โกฏฐ” แปลว่า ลำไส้ พุง “โกศ” แปลว่า ที่ใส่ศพหนึ่ง หรือที่ใส่กระดูกผี ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เขียนชื่อเครื่องยาไทยพิกัดเหล่านี้ว่า “โกด” หมด แต่เห็นว่าน่าจะใช้ “โภษฐ์” แทน เนื่องจากจะตรงกับกรเทียบเสียงเดิม (“kushtha”) ในภาษาอิหร่าน มากที่สุด

ยาไท่จัดแบ่งพิกัดโกษฐ์ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ พิกัดโกษฐ์ทั้งห้า โกษฐ์ทั้งเจ็ด โกษฐ์ทั้งเก้า และ โกษฐ์พิเศษ ดังนี้ พิกัดโกษฐ์ทั้งห้า มี โกษฐ์เชียง โกษฐ์สอ โกษฐ์หัวบัว โกษฐ์เขมา และ โกษฐ์จุฬาลำพา พิกัดโกษฐ์ทั้งเจ็ด มี โกษฐ์ก้านพร้าว และ โกษฐ์กระตุก เพิ่มเข้ามา พิกัดโกษฐ์ทั้งเก้า มี โกษฐ์พุงปลา และ โกษฐ์ชฎามังยี เพิ่มเข้ามา และ พิกัดโกษฐ์พิเศษ มี โกษฐ์กะลิ่ง โกษฐ์กั๊กกรา และ โกษฐ์น้ำเต้า มหากัน ลิกขรชาติ ได้เขียนกลอนช่วยจำเกี่ยวกับโกษฐ์ชนิดต่างๆ ในพิกัดยา เรียงตามลำดับ ดังนี้ “เชียงสอขอหัวบัว เขมาจุฬาลำพา ก้านพร้าวเผากะตุก พุงปลาปลุกในชฎากะลิ่งแลกกั๊กรา โกษฐ์น้ำเต้าตามเค้ามูล”

พิกัดโกษฐ์ทั้งห้า ได้แก่ **โกษฐ์เชียง** เป็นของที่ได้จากที่สูง คำว่า “เชียง” แปลได้หลายอย่าง เช่น แปลว่า “คนที่มาจากเมือง” หรือ “เมือง (ที่อยู่ริมน้ำ)” ก็ได้ แต่ในที่นี้แปลว่า “(มาจาก)ที่สูง” ในภาษาจีนแต่จิวเรียกเครื่องยาชนิดนี้ว่า “ดังกุย (dang-gui)” ซึ่งสตรีจีนนิยมใช้เป็นยากระตุ้นอวัยวะเพศ เพื่อให้ปรนนิบัติสามีได้ดี และเพื่อให้มีลูกดก โกษฐ์เชียงเป็นเครื่องยาที่ได้จากรากและเหง้าของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Angelica sinensis* (Oliv.) Diels ในวงศ์ Umbelliferae ใช้เป็นยาเกี่ยวกับเลือดออกเกือบทุกชนิด เป็นยาบำรุงสำหรับสตรีหลังคลอดบุตร **โกษฐ์สอ** คำว่า “สอ” เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ขาว” เนื่องจากเครื่องยาชนิดนี้ได้จากรากของ *Angelica dahurica* Benth. ในวงศ์ Umbelliferae มีลักษณะคล้ายๆ กับหัวผักกาด แต่ว่าเล็กกว่าและแข็งกว่ามาก เนื้อในมีสีขาวนวล มีจุดเล็กๆ ซึ่งเป็นชันหรือน้ำมันระเหยง่าย ทำให้มีกลิ่นหอม มีรสเผ็ดร้อนและขม ใช้แก้ไข้ แก้ไอ ทำให้รู้สึกชุ่มชื้น **โกษฐ์หัวบัว** เป็นเครื่องยาที่ได้จากรากของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Ligusticum chuanxiong* Hort ในวงศ์ Umbelliferae มี ทั้งชนิดที่เรียกว่า “โกษฐ์หัวบัวใหญ่” และ “โกษฐ์หัวบัวน้อย” เครื่องยานี้จีน (แต่จิว) เรียก ชวนเกียง โบราณใช้เป็นยาแก้หวัด แก้ปวดศีรษะ แก้โรคโลหิตจาง แก้ปวดประจำเดือน ปวดเจ็บต่างๆ รวมทั้งปวดฟัน อาเจียนเป็นเลือด ไอ ตกเลือด **โกษฐ์เขมา** เป็นเครื่องยาที่ได้จากรากและเหง้าของพืชในสกุล *Atractylodes* หลายชนิด ในวงศ์ Compositae เช่น *A. lancea* (Thung.) DC. คำว่า “เขมา” เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ดำ” เนื่องจากเครื่องยานี้มีสีออกดำ มี

กลิ่นหอม รสขมซ่า โบราณใช้เป็นยาบำรุงธาตุ ยาเจริญอาหาร ยาขับปัสสาวะ และ ยาแก้ไอ และ **โกษฐ์จุฬาลำพา** เป็นเครื่องยาที่ส่งมาจากจีน ได้จากส่วนใบและ เรือนยอดของต้นชิงฮาว (*Artemisia annua* Linne, วงศ์ Compositae) โบราณใช้ แก้ไข้เจ็ดยี่สิบ (ไข้จับวันเว้นวัน) เดิมเคยเข้าใจว่าโกษฐ์จุฬาลำพาได้จาก *A. vulgaris* Linne ที่จีนเรียก “อ้าย (จีนกลาง)” หรือ “เหี้ย (จีนแต้จิ๋ว)” ที่ใช้ในการรมยา (Moxibusion)

พิกัดโกษฐ์ทั้งเจ็ด ได้แก่ พิกัดโกษฐ์ทั้งห้า เพิ่มโกษฐ์ก้านพร้าวและโกษฐ์ กระตุกเข้าไปอีก ๒ ชนิด **โกษฐ์ก้านพร้าว** (หรือ โกษฐ์ก้านมะพร้าว) เป็นเครื่องยาที่ได้จากเหง้าแห้งของพืชสกุล *Picrothiza* หลายชนิด ในวงศ์ Scrophulariaceae เช่น *P. kurroa* Benth. เป็นพืชที่ขึ้นในเทือกเขาหิมาลัย เครื่องยานี้มีลักษณะคล้ายกับ หางหนู (ก้านช่อดอก) ของลูกมะพร้าว มีรสขมจัด โบราณใช้แก้ไข้เรื้อรัง และแก้ไอ ซึ่งมีอาการให้ระอึก แก้เสมหะเป็นพิษ **โกษฐ์กระตุก** เป็นเครื่องยาที่ได้จากเหง้าแห้ง ของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Sausurea lappa* Clarke ในวงศ์ Compositae ขึ้นในที่ขึ้นทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของปาหิมพานต์ ใช้เป็นเครื่องเทศ ใช้ผสมทำรูปหอม ใช้เป็นยาฆ่าเชื้อ ยาฝาดสมาน ใช้ผสมกับชะมดเชียงเป็นยาแก้ปวดฟัน

พิกัดโกษฐ์ทั้งเก้า ได้แก่ โกษฐ์ทั้งเจ็ด เพิ่มโกษฐ์พุงปลาและโกษฐ์ชฎามังษี เข้ามาอีก ๒ ชนิด **โกษฐ์พุงปลา** เป็นของฝาดที่เกิดขึ้นจากส่วนของพืช เช่น ใบ กิ่ง ที่ถูกแมลงเจาะและหยอดไขลงไป แล้วสร้างสารขึ้นมาป้องกัน ได้จากต้นสมอไทย (*Terminalia chebula* Retz.) ในวงศ์ Combretaceae ที่มีในประเทศไทยและในอินเดีย ชาวอิสานเรียก “ปูดกกส้มมอ” ภาษาอิสานคำว่า “ส้มมอ” ก็คือ “สมอ(ไทย)” นั่นเอง เครื่องยานี้มีลักษณะคล้ายถุงแบน กลวง มีรสฝาด ขมจัด ใช้เป็นยา ฝาดสมานอย่างแรง ใช้แก้บิด **โกษฐ์ชฎามังษี** เป็นเครื่องยาที่ได้จากรากและเหง้า แห่งของพืชที่ขึ้นในปาหิมพานต์ ในเทือกเขาหิมาลัย มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Nardostachys jatamansi* DC. ในวงศ์ Valerianaceae คำว่า “ชฎา” แปลว่า “มวยมุ่น” คำว่า “มังษี” แปลว่า “ของ” เช่น ของพลู เครื่องยาชนิดนี้มีกลิ่นเฉพาะตัว มีรสขม โบราณใช้เป็นยาบำรุง ยาขับปัสสาวะ และ ยาขับประจำเดือน

พิกัดโกษฐ์พิเศษมี ๓ ชนิด ได้แก่ โกษฐ์กะกลิ้ง โกษฐ์กั๊กกรา และ โกษฐ์น้ำเต้า
โกษฐ์กะกลิ้ง เป็นเครื่องยาที่ได้จากเมล็ดแห้งของต้นแสลงใจ (แสลงโทน แสลงเบือ
 หรือ ตูมกาแดง ก็เรียก) ที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Strychnos nux-vomica* Linne
 ในวงศ์ Strychnaceae เครื่องยานี้มีรูปกลมคล้ายลูกกระดุม เคยใช้เป็นยาเบื่อหนู
 เบื่อสุนัข (ฝรั่งจึงเรียก “dog button”) ใช้เป็นยาขมเจริญอาหาร ยากระตุ้นไขสันหลัง
 แต่ต้องใช้ในปริมาณที่น้อยด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง เครื่องยานี้มีองค์ประกอบ
 เคมีสำคัญเป็นอัลคาลอยด์ ชื่อ “strychnine” **โกษฐ์กั๊กกรา** ได้จากรากแห้งของพืชที่มี
 ถิ่นกำเนิดแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Anacyclus pyrethum*
 (Linne) DC. ในวงศ์ Compositae เครื่องยานี้มีกลิ่นหอมเล็กน้อย มีรสเผ็ดร้อนมาก
 โบราณใช้เป็นยาแก้ลม แก้กลิ้นไส้ แก่ริดสีดวงทวาร เป็นยาบำรุงกำลัง ยาพื้นบ้านให้
 กินเพื่อช่วยเด็กที่กำลังหัดพูด เพื่อจะให้พูดได้เร็วขึ้น **โกษฐ์น้ำเต้า** เป็นเครื่องยาที่ได้
 มาจากประเทศจีนและอินเดีย ดำรายาโบราณระบุว่าของจีนดีกว่าของแขก **โกษฐ์น้ำ**
เต้านี้ได้จากพืชในสกุล *Rheum* หลายชนิด จัดอยู่ในวงศ์ Polygonaceae เช่น
R. officinale Bail., *R. palmatum* Linne, *R. emodi* Wall. ยกเว้น *R. rhaponticum*
 Linne **โกษฐ์น้ำเต้า**จัดเป็นยาระบายที่ดีมาก คือ “รู้เปิดเองและปิดเอง” คือ มี ทั้งยา
 ที่ระบายและยาฝาดสมานในตัวเอง

นอกจาก “พิกัดโกษฐ์” จำพวกต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมด ยังมี
 เครื่องยาอีกหลายชนิดที่เรียก “โกษฐ์” เช่นกัน แต่โบราณไม่ได้จัดเข้าในพิกัด
 ลงชนิดที่บันทึกในตำรายาโบราณ เช่น โกษฐ์กะเพา ยังไม่สามารถหาแหล่งที่มา
 ทางวิทยาศาสตร์ได้ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างเครื่องยาที่เรียก “โกษฐ์” แต่โบราณไม่ได้
 จัดไว้ในพิกัดโกษฐ์ เฉพาะที่ใช้มากในยาไทย เช่น **โกษฐ์จู้พารส** เป็นใบแห้งรูปเดี่ยว
 ของต้นไม้ที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Eucalyptus globulus* Labill. ในวงศ์ Myrtaceae
 ซึ่งเป็นไม้พื้นเมืองของประเทศออสเตรเลีย เมื่อนำโกษฐ์จู้พารสมากลั่น จะได้น้ำมัน
 ระเหยง่าย ใช้เป็นยาธาตุ ยาขับลม บรรเทาอาการหวัด ขับเสมหะ น้ำมันระเหยง่ายนี้
 ยังใช้แก้อาการปวดแสบปวดร้อนจากไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ถ้าราดทันทีจะไม่พอง
โกษฐ์ขี้แมว เป็นเครื่องยาที่ได้จากจีน จีนเรียกว่า “ตี่อึ้ง” ได้จากรากของพืชที่มีชื่อ

พฤกษศาสตร์ว่า *Rehmannia glutinosa* (Gaertn.) Libosch ในวงศ์ Scrophulariaceae มีรสขมเล็กน้อย โบราณใช้เป็นยาเย็น แก้ไข้ใน **โกษฐ์กุสมภ์** หรือบางที่เรียกว่า “คำฝอย” มีชื่อสามัญว่า “safflower” ได้จากดอกแห้งของพืชที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Cathamus tinctoria* Linne ในวงศ์ Compositae ใช้เป็นยาบำรุงและใช้แต่งสี **โกษฐ์นษินิ** เป็นเครื่องยาที่ได้จากเมล็ดแห้งของพืชจำพวกถั่ว ที่มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Psoralia corylifolia* Linne ในวงศ์ Leguminosae มีปลูกมาก ทั้งในอินเดียและจีน เครื่องยานี้จัดเป็นของดีอย่างหนึ่ง เพราะนอกจากจะใช้บรรเทาอาการหอบหืด แก้ท้องเสีย ใช้เป็นยาเจริญอาหาร แก้ตกขาว แล้ว น้ำมันจากเมล็ดยังใช้เป็นยาทาแก้มือต่างดินต่างได้ผลดี พืชที่ให้เครื่องยาชนิดนี้ยังไม่เคยมีใครนำเข้ามาปลูกในบ้านเรา เชื่อว่าน่าจะขึ้นได้ดี

เรื่องสมุนไพรที่น่ารู้

ชุมเห็ดเขาควาย หรือ **ชุมเห็ดไท** (*Cassia tora* Linne, วงศ์ Leguminosae) มีชื่อสามัญว่า “Foetid Cassia” หรือ “Toradahl” เพราะมีกลิ่นเหม็น เป็นสมุนไพรที่นำมาใช้ประโยชน์ทางยาได้ทุกส่วน **ต้นและราก** ใช้เป็นยาแก้ไข้ ขับเบา **ใบ** ใช้แก้ช้ำกลากและโรคผิวหนัง **เมล็ด** คั่วให้เกรียม ชงน้ำดื่มเป็นยาระงับประสาท ทำให้นอนหลับ แต่ห้ามใช้นานๆ จะทำให้ตาบวม ในประเทศอินเดียและพม่า ใช้เมล็ดชุมเห็ดไท โดยเอาไปหุงกินพร้อมกับข้าวสารในช่วงข้าวยากหามากแพง เมื่อกินไปสักกระยะหนึ่งจะเป็นอัมพาต เมื่อผมไปต่างประเทศคราวหนึ่ง ฝรั่งเศสถามว่าคนไทยเคยถูกพิษจากเมล็ดชุมเห็ดเขาควายบ้างไหม ก็ตอบว่าไม่มี เพราะคนไทยเราเก่งกว่าเราคั่วก่อนเอามากิน โบราณเราไม่เคยกินแบบพม่าและอินเดีย

ผักคะน้า (*Brassica alboglabra* Bailey, วงศ์ Cruciferae) เป็นผักที่คนไทยนิยมบริโภคกันแต่โบราณ กินกันเป็นประจำ โบราณจะต้องเอาไปหั่นและผัดกับน้ำมันก่อนเสมอเพราะรู้ว่าผัดกับน้ำมันก่อนแล้วจะไม่มีพิษ มีรายงานว่ามีคนจังหวัดสงขลาชอบกินผักคะน้ามาก กินเช้า กลางวัน เย็น กินหมุดต้มคะน้าอยู่ ๑ เดือน จนต้องเข้าโรงพยาบาล เหตุที่ร่างกายใช้สารอาหารไม่ได้ เนื่องจากมีสารที่สามารถยับยั้งการ

ดูดซึมของสารอาหารบางอย่าง เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ควรระวัง และดองนี้ยิ่งน่ากลัว เพราะกินกันดิบๆ โบราณเขากันไว้อย่างดียิ่ง โดยเอาไปผัดกับน้ำมันก่อน

กวาวเครือ (*Pueraria mirifica* Airy Shaw & Suvatibandhu, วงศ์ Leguminosae) เป็นไม้เถา เกิดในป่าทางภาคเหนือและอีสานของไทย เมื่อมีอายุมาก จะลงหัวตามลำต้นที่เลื้อยอยู่ใต้ดิน เป็นระยะคล้ายลูกประคำ เนื้อในหัวมีสีขาว โบราณเอาหัวกวาวเครือมาฝาน ตากแดดให้แห้ง บดเป็นผง ผสมกับน้ำมัน ปั้นเป็นลูกกลอน เชื่อกันว่าเป็นยาอายุวัฒนะ หากกินครั้งละน้อยๆ ติดต่อกัน จะทำให้ถันโต ได้ทั้งชายและหญิง (ชื่อชนิด “mirifica” ในชื่อพฤกษศาสตร์ แปลว่า “ทำให้เกิดความมหัศจรรย์”) ในหัวกวาวเครือมีสารองค์ประกอบเคมีมากมาย เช่นสารจำพวก ไอโซฟลาโวนอยด์ รวมทั้งสารที่แสดงฤทธิ์คล้ายฮอร์โมนเพศหญิง (estrogen) เช่น miroestrol สมุนไพรอีกอย่างหนึ่งของบ้านเราที่อาจจะแสดงฤทธิ์คล้ายคลึงกัน คือ **เถาว์ลย์เปรียง** (*Derris scandens* Benth., วงศ์ Leguminosae) เป็นไม้เถา มีดอกสีขาวสวย โบราณใช้เถา สับ ตากแดดให้แห้ง คั่ว แล้วเอามาชงกินเป็นน้ำชา เชื่อว่าเป็นยาอายุวัฒนะ ในการศึกษาองค์ประกอบเคมี พบว่ามีสารจำพวกไอโซฟลาโวนอยด์ (isoflavonoid) คล้ายกับที่พบในกวาวเครือ

ดินสอพองในปล้องไม้ (Tabashir หรือ Tahī Bamboo) คำ “tabashir” หรือ “tabachir” เป็นภาษาอิหร่าน แปลว่า “ไม้ไผ่” เป็นเครื่องยาที่มีลักษณะเป็นผงละเอียด สีขาว ชุ่ม มีกลิ่นเยื่อไม้ไผ่ มีส่วนประกอบเป็นผลึกทรายกว่า ๘๐% พบในปล้องไม้ไผ่หลายชนิดที่มีตำหนิเช่น *Bambusa textilis* McClure, วงศ์ Bambusaceae) โบราณเชื่อว่าเป็นยาครอบจักรวาล แก้ได้หลายโรค เช่น แก้ไอ แก้วัณโรค กระตุ้นความกำหนัด แก้ไข้ ทำให้หัวใจ สมอง ดับ และไต เย็น ใช้เป็นยาแก้ท้องเดิน เครื่องยาโบราณอีกชนิดหนึ่ง เรียก **“พิมเสนในปล้องไม้”** ใช้ชื่อเรียกต่างกัน แต่เป็นของสิ่งเดียวกัน “ดินสอพองในปล้องไม้” และไม่ได้มีอะไรเกี่ยวข้องกับ “พิมเสน” เลย

พิมเสน (Borneo Camphor หรือ Borneol) ชื่อสามัญ “Borneo Camphor” นี้ เคยมีคนแปลผิดว่า “การบูรบอร์เนียว” พิมเสนเป็นเกล็ดเล็กๆ มีสีขาวขุ่น ระเหิดได้ในธรรมชาติพบพิมเสนแทรกอยู่ในเนื้อไม้ของพืชในวงศ์ Dipterocarpaceae ชนิดที่มี

ชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Dryobalanops aromatica* Gaertn. ซึ่งขึ้นในรัฐตรังกานู ประเทศมาเลเซีย (รัฐตรังกานูนี้เคยเป็นเมืองขึ้นของไทย ทำให้ไทยมีพืชมะเขือเทศ ประเทศแต่โบราณ) โบราณใช้พืชมะเขือเทศเป็นยาขับเห็บเหื่อ ขับเสมหะ กระตุ้นการหายใจ กระตุ้นสมอง บำรุงหัวใจ ใช้เป็นยาระงับความกระวนกระวาย ทำให้วังงงซึม ถ้าใช้เกินขนาด อาจทำให้คลื่นไส้อาเจียน ความจำสับสน สมัยก่อนพืชมะเขือเทศมีราคาแพงแพงกว่าการบูรจนถึงร้อยเท่า จึงมีคำพังเพยว่า “อย่าเอาพืชมะเขือเทศไปแลกกับเกลือ” นอกจากนั้นพืชมะเขือเทศยังอาจได้จากการกลั่นต้นหนาดหลวง (*Blumea balsamifera* DC., วงศ์ Compositae) ต้นไม้ที่แม่น้ำนครไชยสงคราม พืชมะเขือเทศที่ได้จากการกลั่นพืชชนิดนี้ ภาษาจีนเรียกว่า “โห่งเหมียง” จึงเรียกกันว่า “Ngai Camphor” ของอีกอย่างหนึ่ง คือ “การบูร (Camphor)” ได้จากการแยกเอาเกลือออกจากเนื้อไม้ต้นการบูร (*Cinnamomum camphora* (L.) Sieb., วงศ์ Lauraceae) ซึ่งปลูกมากที่ไต้หวัน จีน ญี่ปุ่น บ้านเราเอามาปลูกบ้างแล้วที่เชียงใหม่ หรือในปัจจุบันอาจจะได้จากกรรมวิธี กิ่งสังเคราะห์ (จาก α -pinene ที่ได้จากน้ำมันสน) โบราณว่าการบูรมีสรรพคุณ ขับน้ำเหลือง แก้ปวดท้อง แก้เลือดลม บำรุงกำหนด ทาถอนพิษ แก้คัน

แวนนกยูง เป็นเครื่องยาไทยโบราณที่ได้แวนขนหางนกยูง (peacock หรือ Burmese peafowl) ชนิดที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Pavo muticus* Linne ในวงศ์ Phasianidae ปัจจุบันนกยูงเป็นสัตว์ที่หายากขึ้น นกยูงตัวผู้จะสลัดขนหางทุกปี ดังนั้นการใช้แวนนกยูงทำยาจึงไม่เป็นการทำลายสัตว์ โบราณใช้แวนนกยูงปิ้งไฟให้เหลืองกรอบ ผสมเป็นยาแก้สะอึก แก้พิษทั้งปวง ใช้ผสมกับยาอื่นๆ แก้ซางชักซ้อน ดาเกลือ แก้สลับ แก้เชื่องซึม ทำยากวาดคอแก้ไอ และแก้อาเจียน หางนกยูงที่ผสมกับบุนหรือยาเส้นโดยผสมกับดอกลำโพงใช้สูบแก้หอบหืดและแก้ริดสีดวงจมูกได้ แต่ใช้มากไม่ได้ เนื่องจากหางมีฤทธิ์เบื่อเมา ขนหางนกยูงเมื่อถูกตาจะทำให้ตาอักเสบได้ ตีนนกยูงมีพิษ กินไม่ได้ เนื้อนกยูงในฤดูผสมพันธุ์ก็มีพิษ กินไม่ได้เช่นกัน

นอแรด ได้จากแรด ซึ่งปัจจุบันเป็นสัตว์สงวนและหายากขึ้นทุกวัน แรดในทวีปแอฟริกา มีอยู่ ๒ ชนิด เป็นแรดสองนอ คือ แรดขาว (*Ceratotherium simum* Burchell) และ แรดดำ (*Diceros bicornis* Linne) ส่วนแรดในเอเชียมีอยู่ ๓ ชนิด คือ

กระซู่ (*Rhinoceros sumatrensis* Cuvier) ซึ่งเป็นแรดสองนอ เคยพบได้ในบ้านเรา แต่ปัจจุบันเชื่อว่าสูญพันธุ์ไปหมดแล้ว, ระมาต (ภาษาเขมร) หรือ แรดน้อย (*R. sondaicus* Desmarest) ที่เป็นแรदनอเดียว พบในบ้านเรา เชื่อว่าจะสูญไปจากบ้านเราแล้วเช่นกัน และ แรดอินเดียน (*R. unicornis* Linne) แรดอินเดียนตัวโตมาก มีหนังหนาเหมือนเกราะ นอแรดเป็นสิ่งแข็งเหมือนเขาสัตว์ ดัน งอกขึ้นมาเหนือจมูกของสัตว์จำพวกแรด โบราณใช้เป็นยาแก้ไข ยาขมเจริญอาหาร แก้อาการเกร็ง ปัจจุบันนอแรดเป็นของหายากและมีราคาแพงมาก

บัลลังก์ศิลา (*Corallium Rubrum*) เครื่องยาชนิดนี้ตำรายาโบราณเรียกชื่อหลายอย่าง เช่น หินกะรังแดง ศิลาบอน ลางคนเรียกเป็น “หินอ่อนจีน” บัลลังก์ศิลาเป็นของแข็งคล้ายหิน เนื้อใสหรือขุ่น เกิดในทะเล ได้จากซากสัตว์ทะเลเล็กๆ จำพวกปะการัง ที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Corallium elatius* Ridley ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มคล้ายพีช ถ้ามีสนิมเหล็กเข้าไปสะสมอยู่ด้วยมากๆ ก็จะมีสีแดงขึ้น เอาไปทำเป็นเครื่องประดับ เรียกกันว่า “แก้วประพาฬ” หรือ “ปะวะหล่ำ (ภาษาทมิฬ)” ใช้ทำสร้อยข้อมือ ชนิดที่ด้อยคุณภาพจึงเอาไปทำยา เรียกว่า “บัลลังก์ศิลา” มีส่วนประกอบเป็นหินปูนประมาณ ๘๓% สนิมเหล็กราว ๔.๕% (ยังมีสนิมเหล็กมาก ก็จะมีสีแดงมาก) สารอินทรีย์ ๘% โบราณเอามาเผาให้โชน แล้วป่นเป็นผงใช้เป็นยาแก้ฤทธิ์กรด ขับเบา เป็นยาโรยแผลเรื้อรัง และทาตัวเป็นยาห้ามเหงื่อ

อำพัน เป็นชั้นแข็งที่ได้จากซากดึกดำบรรพ์ (ฟอสซิล) ของสนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ (*Pinus succinifera* Conw., วงศ์ Pinaceae) ภาษาอังกฤษเรียก “Amber” ภาษากรีก เรียก “Elektron” เมื่อเอาอำพันมาถูกับไหมก็จะได้ไฟฟ้าสถิต ซึ่งเป็นที่มาของคำ “electricity” ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่า “ไฟฟ้า” ที่ใช้ในปัจจุบัน โบราณใช้อำพันปรุงเป็นยาแก้โรคนอนไม่หลับ กระวนกระวาย ชีหลงซีลิม มีเครื่องยาอีกชนิดหนึ่ง เรียก “อำพันขี้ปลา” หรือ “อำพันทอง” ฝรั่งเศสเรียก “Ambergris” คำว่า “amber” คือ “อำพัน” ส่วนคำ “gris” แปลว่า “อาจม” เป็นวัตถุคล้ายขี้ผึ้ง มีสีเทาอมเหลือง พบลอยอยู่ในทะเลแถบร้อน เป็นของเสียที่ถ่ายออกมาจากท้องปลาวาฬ (*Physeter catodon* Linne, คำว่า “วาฬ (vaal)” เป็นภาษานอร์เวย์

ไทยเราก็มักเรียก “วาฬ” เหมือนกัน) เมื่อถูกอากาศหนาวเข้าจะมีกลิ่นหอม มีรสเอียน คาวเล็กน้อย ใช้ผสมเครื่องหอมให้มีกลิ่นคงทน โบราณใช้เป็นยาแก้ลม แก้เสมหะ และทำให้เกิดกำลัง ของที่ได้จากปลาวาฬอีกอย่างหนึ่งที่มีประโยชน์ทางเภสัชกรรม คือ “ไขปลาวาฬ (Spermaceti)” เป็นไขมันที่อยู่ในเบ้าตอนหัวของปลาวาฬ (Sperm whale) มีส่วนประกอบที่สำคัญ คือ cetyl palmitate (หรือ cetin) ใช้ผสมในยาพื้น ในการทำยาขี้ผึ้งและครีมต่างๆ ปัจจุบันหายาก มีการหาแหล่งทดแทนอย่างอื่น เช่น น้ำมันจากต้นโฮโฮบา (Jojoba oil) ซึ่งเป็นน้ำมันระเหยยากที่ได้จากเมล็ดของต้น *Simmondsia chinensis* (Link.) Scheider ในวงศ์ Buxaceae

ลำพันแดง เป็นเครื่องยาไทยที่ได้จากเหง้าของหญ้าทะเลชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นอาหารของปลาพะยูน ลางที่เรียก หัวงอทะเล ว่านน้ำทะเล (เพราะมีใบเหมือนต้น หัวงอหรือว่านน้ำ) หญ้าทะเลใบยาว พืชที่ให้ลำพันแดงนี้เกิดอยู่ในทะเล บริเวณที่ น้ำไม่ลึกนัก ต้นสูงประมาณ ๒ เมตร มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Enhalus acoroides* Rich. ex Steud. ในวงศ์ Hydrocharitaceae ในบ้านเราพบมากที่เกาะลิบง จังหวัดตรัง มีเหง้าซึ่งมีส่วนของกลางใบติดอยู่ ทำให้มีลักษณะคล้ายกับขนหมู ตำราบางเล่มจึง เรียกว่า “ลำพันหางหมู” เครื่องยานี้มีรสเค็ม เผื่อน โบราณใช้เป็นยาฟอกโลหิต ขับ และถ่ายน้ำเหลืองเสีย พืชที่ให้เครื่องยานี้นับวันแต่จะมีลดน้อยลง เนื่องจากระบบ นิเวศทางทะเลเปลี่ยนไป จึงทำให้ปลาพะยูน (*Dugong dugong* Mueller) ซึ่งกิน พืชเหล่านี้เป็นอาหาร ก็หายไปจากท้องทะเลไทยด้วย จะมีเหลืออยู่ก็เพียงจำนวน น้อยนิดเท่านั้น ปลาพะยูนเป็นสัตว์เสี่ยงลูกด้วยนม ตัวโตขนาดควาย แต่ลำตัวยาว สีดำ มีปอดขนาดใหญ่ ขาหน้าเปลี่ยนเป็นครีบมีขนคล้ายขนควายมีแพนหางขนานกับพื้นน้ำ เป็นสัตว์ที่นำสารที่ไม่ดีไปทอจะหายไปทำร้ายใคร มีแต่ถูกล่าอย่างเดียว โบราณใช้ “เขี้ยวพะยูน” เป็นยาถอนพิษ แก้เบื่อเมาต่าง ๆ

กำยาน (Benzoin) .ได้จากยางหอมของพืชในสกุล *Styrax* (ในวงศ์ Styracaceae) หลายชนิด เช่น *Styrax tonkinensis* (Pierre) Craib ซึ่งพบขึ้นใน บริเวณอ่าวตังเกี๋ยในเวียดนามและลาวตอนเหนือกำยานที่ได้จากต้นนี้ที่มาจากเวียดนาม โบราณเรียก “กำยานญวน” แต่ถ้าเป็นกำยานที่มาจากหลวงพระบาง เรียก “กำยาน

หลวงพระบาง” ชนิดนี้เคยส่งออกสู่ตลาดโลกทางอ่าวไทย ฝรั่งเศสเรียก “Siam Benzoin” มีกลิ่นหอมมาก ใช้ทำให้กลิ่นหอมคงทน น่าจะนำมาปลูกในบ้านเราได้ ในยาแผนโบราณใช้กำยานแทรกในตำรับยา ซึ่งนอกจากเพื่อแต่งกลิ่นหอมแล้ว กำยาน ยังมีสรรพคุณกันบูด (preservative) ได้อีกด้วย เนื่องจากกำยานชนิดนี้มีการดเบนโซอิก (benzoic acid) ที่มีฤทธิ์กันบูดอยู่ในปริมาณสูง กำยานอีกชนิดหนึ่ง เรียก “กำยานสุมาตรา” ได้จากยางหอมของต้น *Styrax benzoin* Dryand หรือ *S. paralleloneurus* Perkins มีคุณภาพด้อยกว่า

สำรอง เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Scaphium scaphigerum* (G.Don) Guib. & Planch. ในวงศ์ Sterculiaceae พืชชนิดนี้ผลมีปีก เรียก “สำเภาก” เมื่อผลแก่จะแห้งและปลิวลงมาเมื่อต้องลมฝนต้นหน้าแล้ง ผลที่ปลิวจากต้น ดูไกลๆ จะสวยงามมาก พบมากที่จังหวัดจันทบุรี ภาคใต้ เรียก “ท้ายเภาก” อีสาน เรียก “จอง” ชาวบ้านจันทบูรณเอนผลแห้งแช่น้ำ เนื้อผล (ที่บางและแห้ง) จะพองออกมาก ทำให้ผลพองออกมา ใช้กินเป็นขนมได้ โดยอาจปรุงแต่งด้วยน้ำตาลเล็กน้อย ชาวบ้านลางถิ่นเรียก “ลูกพุงทะเลาย” คนไทยภาคอื่นไม่กินเป็นอาหาร ไทยเราไม่ใช้เป็นยา แต่คนจีนรู้จักใช้ลูกสำรองเป็นยารักษาแล้ว โดยใช้แช่น้ำร้อน รอให้ลูกพองออก พอน้ำอุ่นลง ก็ดื่มน้ำ เป็นยาแก้ไอ ขับเสมหะ และแก้เจ็บคอ กล่าวกันว่า ได้ผลชะงัดนัก ลูกสำรองที่ใช้ในเมืองจีน ทั้งหมด นำเข้าจากประเทศไทย และเกือบทั้งหมดมาจากจังหวัดจันทบุรี ต้นสำรองขึ้นเองในป่า มีมากแถบเขาสอยดาว ในหน้าแล้งชาวบ้านจะเข้าป่าไปเก็บลูกสำรองมาขาย แต่เนื่องจากต้นสูงมาก หากลูกยังไม่ร่วงลงมา ก็มีการโค่นต้น เพื่อเก็บลูกทำให้พืชชนิดนี้เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ไปจากธรรมชาติ สำรองอีกชนิดหนึ่งทางจันทบูรณเอนเรียก “สำรองกะโหลก” ได้จากพืชสกุลเดียวกัน คือ *Scaphium macropodum* Beaume ไม่ได้ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด พบที่จังหวัดจันทบุรีและในภาคใต้บางจังหวัด สำรองกะโหลกมีลูกกลมและโตกว่าสำรอง สำเภากก็โตกว่า นอกจากนั้น ยังมีพืชอีกชนิดหนึ่งในวงศ์เดียวกัน มีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Pterocymbium tinctorium* (Blanco) Merr. ที่จันทบุรี เรียก “สำรองหนู” ลูกเล็กกว่าสำรองและสำรองกะโหลกมาก มีปีกที่คล้ายคลึงกัน แต่เล็กกว่ามาก ไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์อันใด

ญาฝรั่ง เป็นของที่น่ารู้จักอีกอย่างหนึ่ง ไทยเรียกตามภาษาแขกว่า “Jafran” (เทียบเสียงเป็นภาษาไทย ว่า “ญาฝรั่ง” ไม่ควรเขียนเป็น “หญ่าฝรั่ง” หรือ “ย่าฝรั่ง” เพราะไม่ใช่ของที่ได้จากหญ้า) ฝรั่งเศสเรียก “saffron” ญาฝรั่งเป็นเครื่องยาและเครื่องเทศที่ใช้มาแต่โบราณ เป็นของเทศ ได้จากส่วนปลายเกสรตัวเมียแห้งของต้น *Crocus sativus* Linne ในวงศ์ Iridaceae ปลูกมากในประเทศสเปนและแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ในเอเชียมีปลูกมากที่ภาคเหนือของอินเดีย ดอกจะบานในเดือนตุลาคม ต้องใช้ดอกถึง ๑๐๐,๐๐๐ ดอกจึงจะได้ญาฝรั่ง ๑ กิโลกรัม ญาฝรั่งมีกลิ่นหอม รสขุ่น มีวิตามินบี ๒ (Riboflavin) สูงที่สุดในธรรมชาติ มีปริมาณถึง ๕-๑๔ มิลลิกรัมต่อ ๑๐๐ กรัม (รองลงมาก็คือน้ำผึ้ง) ฝรั่งเศสแต่งกลิ่นและสีอาหาร คนโบราณไทยใช้เป็นยาขับเหงื่อ ขับระดู เป็นยาธาตุ และยาแก้ปวด

ประเทศไทยอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร มีความยาวของประเทศจากเหนือจรดใต้เป็นระยะทางถึง ๒,๐๐๐ กิโลเมตร มีฝั่งทะเลอันยาวไกล ทั้งด้านทะเลอันดามัน อ่าวไทย และทะเลจีน มีที่ราบลุ่ม ที่ราบสูง มีภูเขาให้เลือกอุดหนุนได้ มีส่วนที่ฝนตกชุก ตกแรง ไม่มีความเย็นเยือก มีแสงแดดที่ทำให้พืชงอกงามได้ตลอดปี บัดนี้เราได้สูญเสียป่าไม้ไปมากแล้ว แทนที่จะปลูกป่าอย่างเดียวทำเกษตรกรรมเพื่ออาหาร หากเราจะต้องการปลูกสมุนไพรมากขึ้น ร่วมมือกับการป่าไม้และการเกษตร ก็จะได้ผลิตผลที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า จะเป็นการช่วยประเทศ ซึ่งอยู่ในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างของสมุนไพรรที่ควรปลูกในประเทศ เช่น ดันโกษฐันฉินี้ ดันการบูร ดันพิมเสน ดันกำยานญวน ดันกำยานหลวงพระบาง ดันโฮโฮบ้า เป็นต้น

สุดท้ายนี้ กระผมขอขอบคุณ เกสัชกร ผศ.ดร.ชยันต์ พิเชียรสุนทร จากภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์และเภสัชวินิจฉัย คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ช่วยจัดทำบทและเรียบเรียงเนื้อหาปาฐกถาชุดนี้ ทำเป็นภาพฉายด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ ทั้งยังช่วยเรียบเรียง จัดพิมพ์ต้นฉบับ ตรวจสอบความถูกต้อง และจัดหาภาพประกอบ ทำให้ปาฐกถาชุดนี้สำเร็จได้ด้วยดี และขอขอบคุณเกสัชกร ชัยพร สุระเดมิย์กุล คุณเผ่าพงษ์ เหลืองรัตน และ คุณภาสกร รัตนเดชสกุล ซึ่งเป็นผู้ช่วยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

เนื่องจากเวลาแสดงปาฐกถาที่กำหนดไว้ได้สิ้นสุดลงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า
ขอพระราชทานพระราชนุญาตจบการแสดงปาฐกถาแต่เพียงเท่านี้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ศาสตราจารย์ ดร. เทียนฉาย กีระนันทน์
เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตกล่าวคำขอบพระ-
คุณศาสตราจารย์ ดร.วิเชียร จีรวงส์ ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง “เครื่องยาและ
เรื่องสมุนไพรที่น่ารู้” ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพัน
ไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่าเป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญ เปี่ยมด้วยความ
สามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลาย
ขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลเชิญได้ฝ่า
ละอองพระบาท เสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองชั้นบนหอประชุมนี้ เพื่อ
เสวยพระสุธารส ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อม
กระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

**รายนามคณะกรรมการบริหารโครงการวิจัยเงินทุนเฉลิมฉลอง
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**

ฯพณฯ องคมนตรี ศาสตราจารย์ ม.ล. จิรายุ นพวงศ์	ประธานกรรมการ
รองอธิการบดี (ศาสตราจารย์ น.สพ.ดร. ณรงค์ศักดิ์ ชัยบุตร)	กรรมการ
รองอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว)	กรรมการ
ศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไล	กรรมการ
ศาสตราจารย์ ดร. พัทธา สายหู	กรรมการ
ศาสตราจารย์ ดร. ถาวร วัชรภักย์	กรรมการ
ศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์	กรรมการ
อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์	กรรมการ
ผู้ช่วยอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ ดร. อนงค์นาฏ เกกิงวิทย์)	กรรมการ
ผู้อำนวยการกองส่งเสริมและประสานงานวิจัย (นางวิไลวรรณ พิธิยานุวัฒน์)	เลขานุการ
นางสาวสรารักษ์ หงสะมัต	ผู้ช่วยเลขานุการ

ฝ่ายประสานงานการจัดปาฐกถาชุด “สิรินธร”

ผู้อำนวยการกองส่งเสริมและประสานงานวิจัย (นางวิไลวรรณ พิธิยานุวัฒน์)

ผู้อำนวยการกองกลาง (นางเพชรภา ภูริวัฒน์)

ผู้อำนวยการกองอาคารและสถานที่ (นายเกษม จันทร์น้อย)

ผู้อำนวยการกองกิจการนิสิต (นางกอบแก้ว สิงห์ดี)

ผู้อำนวยการศูนย์รักษาความปลอดภัย (รองศาสตราจารย์ ดร.ประพัฒน์
ลักษณะพิเศษ)

ผู้อำนวยการหอประวัติ (รองศาสตราจารย์ชงทอง จันทร์รางศู)

ผู้อำนวยการสารนิเทศ (นางนัยนา พรหมมลมาศ)

หัวหน้าศูนย์โสตทัศนศึกษากลาง (นางนงลักษณ์ สุวรรณกิจ)

ฝ่ายประสานงานการจัดทำหนังสือ

ผู้ช่วยอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุนทรี วิทยานารถไพศาล)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชยันต์ พิเชียรสุนทร